

HAZAR YKDYSADY FORUMY

CASPIAN ECONOMIC FORUM

CASPIAN
ECONOMIC
FORUM

CASPIAN
ECONOMIC
FORUM

CASPIAN
ECONOMIC
FORUM

CASPIAN
ECONOMIC
FORUM

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň birinji Hazar ykdysady forumynda eden ÇYKYŞY

(Awaza, 2019-njy ýylyň 12-nji awgusty)

*Hormatly wekiliýetleriň
baş tutanlary we agzalary!
Gadyrly myhmanlar!
Hanymlar we jenaplar!*

Sizi Türkmenistanda mähirli mübarekleyärin. Birinji Hazar ykdysady forumynyň işine gatnaşmaga çakylygymza seslenendigiňiz üçin minnetdarlyk bildirýärin.

Şu zala Hazarýaka we beýleki döwletleriň hökümetleriniň ýolbaşçylary, dünýäniň onlarça ýurdundan işin dürlü ulgamlaryna wekilçilik edýän adamlar — syýasatçylar, diplomatlar, işewürler, ekologlar, alymlar, žurnalistler ýýgnandylar.

Biziň ählımız Hazar sebitini ösdürmek, Hazarda halkara hyzmatdaşlygyň geljegini kesgitlemek meseleleri boýunça köpugurly hem-de yzygiderli gatnaşyklaryň ähmiyetine düşünýän pikirdeşlerdir. Házırkı zaman garaýyşlaryna we ölçeglerine esaslanýan şeýle hyzmatdaşlygyň taze many-mazmuny onlarça ýyllara niýetlenen bilelikdäki döredijilikli işiň berk binýadyny goýmaga ýardam etmekden ybaratdyr.

Şu gün men birinji Hazar ykdysady forumyny çağyrmak hakindaky başlangıçmyzy goldandygy üçin Hazarýaka ýürtlaryň ählisine čuňňur minnetdarlyk bildiresim gelyär.

Bu teklip ählumumy we sebit össüsiniň házırkı zaman prosesleriniň, möhüm geosyýasy we geoykdysady giňişlik hökmünde Hazarý onda eýeleýän ornumyň čuňňur seljermesiniň netjesi boldy. Házırkı döwürde bu yerde diňe bir kenarýaka ýürtlarynyň däl, eýsem, beýleki döwletleriň hem bähbitleri jemlenendir. Şol bähbitler bolsa Hazar sebitiniň uglewodorod serişdeleriniň iri tebigy çeşmesi, ýklym möçberindäki ulag-üstaşyr merkezi, halkara söwdany giňeltmek üçin geljegi uly çäk bolup durýandygy bilen şertlendirilendir.

Şunuň bilen birlikde, Hazar deňzi tebigaty goramak ulgamynda ylmy barlaglaryň geçirilmegini talap edýän gaýtalanmajak ekologiýa ulgamly täsin tebigy toplumdyr.

Biz Hazar ykdysady forumyny geçirirmek baradaky pikiri öňe sürmek bilen, şu ýagdaylaryň ählisini toplumlaýyn nazara almak, döwletleriň, halkara guramalaryň, işewürler düzümleriniň, ylmy merkezleriň gatnaşmagynda hyzmatdaşlygyň giň, hemişelik hereket edýän binýadyny döretmek arkaly bilelikdäki işi üçin şartları döretmek mümkünçiliklerinden ugur aldyk.

Házırkı wagtda bu pikir amala aşyrylyp başlandy. Umumy gymmatlyklara esaslanýan hem-de umumy maksatlar we wezipeler bilen birleşen halkara hyzmatdaşlyk gatnaşyklarynyň geljegi uly giňişligi döreýär.

ВЫСТУПЛЕНИЕ Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова на Первом Каспийском экономическом форуме (Аваза, 12 августа 2019 г.)

Уважаемые главы и члены делегаций!

*Дорогие гости!
Дамы и господа!*

Сердечно приветствую вас в Туркменистане. Благодарю за то, что откликнулись на наше приглашение принять участие в работе Первого Каспийского экономического форума.

В этом зале собрались руководители правительств прикаспийских и других государств, посланцы из десятков стран, представляющие самые разные сферы деятельности, – политики, дипломаты, бизнесмены, экологи, учёные, журналисты.

Все мы являемся единомышленниками, объединёнными пониманием значимости многопланового и системного диалога по вопросам развития Каспийского региона, определения перспектив международного сотрудничества на Каспии. Новый смысл такого партнёрства, основанный на современных взглядах и критериях, призван заложить прочный фундамент для будущей, рассчитанной на десятилетия вперёд, совместной созидательной работы.

Сегодня я хочу выразить глубокую признательность всем прикаспийским странам за поддержку нашей инициативы о созыве Первого Каспийского экономического форума, а также за активное участие в его подготовке.

Это предложение стало результатом глубокого анализа современных процессов глобального и регионального развития, места и роли в них Каспия как важнейшего геополитического и геоэкономического пространства. Сегодня здесь сосредоточены объективные интересы не только прибрежных, но и других государств, обусловленные тем, что Каспийский регион является крупным природным источником углеводородных ресурсов, транспортно-транзитным узлом континентального масштаба, перспективной территорией для расширения международной торговли.

Наряду с этим Каспийское море – это уникальный природный комплекс со своей неповторимой экосистемой, требующей проведения научных исследований в природоохранной сфере.

Выдвигая идею Каспийского экономического форума, мы исходили из возможностей учёта всех этих факторов в комплексе, создания условий для совместной работы посредством учреждения широкой, постоянно действующей платформы сотрудничества с участием государств, международных организаций, бизнес-структур, научных центров.

Сегодня эта идея – на пути к своему воплощению. Рождается новый, многообещающий формат международного партнёрского взаимодействия, основанный на общих ценностях и объединённый общими целями и задачами.

Men siziň ähliňizi şu ilkinji, ýöne örän möhüm we ähmiyetli waka bilen gutlaýaryn!

Hormatly foruma gatnaşyjylar!

Önümüzäki işin barşynda biz Hazar gün tertibiniň dürlü meselelerini ara alyp maslahatlaşarys. Forumyň «yk dysady» diyen ady, elbetde, hut ykdysadyýet, söwda, maýa goýumlary, innowasiýalar we tehnologiyalar meselelerine aýratyn üns berilmelidigini aňladýar. Forumyň barşynda netijeli pikir alyşak-dygymyza hem-de ýagdaýlara baha berjekdigimize ynanýaryn. Yöne, şolara geçmezden öňürti, men esasy zady belläp geçmek isleyärin. Şonsuz hiç bir taslama-da, iň gowy we oňny başlangıç-da amala aşyrylyp bilinmez.

Munuň özi kenarýaka ýurtlaryň we olarda ýasaýan halklaryň arasyndaky parahatçylyk, howpsuzlyk, dostluk we özara düşünişmegi bilen baglanyşykly meseledir. Şunuň bilen baglylykda, biziň sebitimiziň parahatçylykly we durnukly ösüşini üpjün etmek, Hazarda köptaraplaýyn gatnaşyklaryň taze syýasy-hukuk esaslaryny döretmek maksady bilen, 2002-nji ýylyň aprelinde Türkmenistanyň başlangyjy bilen Aşgabatda Hazarýaka döwletleriň Baştutanlarynyň birinji sammitiniň geçirilendigini yálatmak isleyärin. Hut şonda Hazar meseleleri boýunça ulgamlayıp, köp derejeli hem-de yzygiderli gepleşikler üçin berk binýat goýuldy.

Şondan soňra biziň döwletlerimiziň, olaryň ýolbaşçylarynyň öñdengörüjiliği we syýasy erk-islegi, birek-biregiň bähbitlerine düşünmegi hem-de nazara almagy netijesinde oňny netijeler gazanyldy. Biz, hakykatdan hem, uly ýoly geçdi, syýasy-diplomatik ulgamda möhüm ylalaşyklar gazanyldy, hyzmatdaşlygyň giň, mazmunly hukuk binýady döredildi.

Geçen ýyl Aktauda baş döwletiň Prezidentleri tarapyndan Hazar deňziniň hukuk derejesi hakyndaky Konwensiýa gol çekiliňe şu işin netijesi boldy. Bu resminama hyzmatdaşlar üçin áğırt uly mümkünçilikleri açýar.

Geçen ýyllaryň dowamynda, şeýle hem Hazarda işin anyk ugurlary boýunça bâştaraplaýyn ylalaşyklaryň uly toplumyna gol çekildi. Şoňa görä-de, şu gün biz umumy Hazar ösüşiniň wajyp wezipelerini çözmek meselesine ünsümizi jemlemelidir.

Biziň pikirimizce, energetika ulgamyndaky hyzmatdaşlyga kuwwatly itergi bermek şol wezipeleriň hatarynda durýar. Hazar deňziniň düybündaki we oňa ýanaşyk çäklerdäki uglewodorod çig malynyň uly gorlary netijeli ulyanyalda, kenarýaka ýurtlaryň hem-de olaryň goňşy döwletleriň milli ykdysadyýetleriniň okgunly ösmegi üçin kuwwatly itergi bermäge, taze önumçilikleri döretmek, senagat desgalaryny gurmak üçin şartları üpjün etmäge ukyplydyr. Hazarýa energiyasy sebitiň ykdysadyýetiniň okgunly ösüşiniň esasyna öwrülmelidir.

Öz nobatında, oňaýly durmuş netijeleriniň gazanylmagy: taze iş orunlarynyň döredilmegi, adamlaryň ýasaýyş-durmuşunyň hiliniň we derejesiniň ýokarlandyrılmagy, durmuş düzüminiň — mekdepleriň, çagalar baglarynyň, hassahanalaryny gurulmagy hem şunuň bilen baglydyr.

Köp babatda uglewodorod serişdeleriniň çykarylmasynyň artyrylmagy bilen baglanyşykly senagat taýdan ösüş Yer to-galagynyň şu nokadynda ähli ykdysady landşafty düýpli özgertmäge, Hazarýaka sebiti deňhukukly hem-de netijeli hyzmatdaş hökmünde ählumumy ykdysady giňişlige ýakynlaşdyrmaga ukyplydyr.

Hazar kontinental ýollaryň çatrygynda ýerleşyär. Birek-birekden uzakda ýerleşmedik Hazarýaka ýurtlaryň çagi gündogar tarapda Günorta Aziýa we Aziýa — Yuwaş umman sebitine, günbatar tarapda Gara we Ortaýer deňizlerine, günorta tarapda Eýranyň üsti bilen Ýakyn we Orta Gündogara, Russiýanyň üsti bilen we soňra demirgazyk ugurda Baltika deňziniň kenar ýakasyna goni çykmak ýoluna eýedir.

Поздравляю всех вас с этим первым, но очень важным и знаковым событием!

Уважаемые участники!

В ходе предстоящей работы мы обсудим самые разные аспекты каспийской повестки. Само название Форума – «экономический», конечно, подразумевает особый упор именно на вопросы экономики, торговли, инвестиций, инноваций и технологий. Уверен, нам будет что сказать друг другу, обменяться мнениями и оценками. Но всё же, прежде чем перейти к ним, я бы хотел отметить главное, без чего не сможет состояться ни один проект, ни одно самое хорошее и благое начинание.

Это – мир, безопасность, дружба и взаимопонимание между прибрежными странами и населяющими их народами. В этом контексте хочу напомнить, что в целях обеспечения мирного и стабильного развития нашего региона, создания на Каспии новых политico-правовых основ многостороннего взаимодействия в апреле 2002 года по инициативе Туркменистана в Ашхабаде состоялся первый Саммит глав прикаспийских государств. Именно тогда был заложен прочный фундамент для системного, многоуровневого и регулярного переговорного процесса на Каспии.

В дальнейшем наши государства, их руководство, проявляя исключительную дальновидность и политическую волю, стремление к пониманию и учёту интересов друг друга, добились заметных результатов. Нами пройден действительно большой путь, достигнуты важнейшие договорённости в политico-дипломатической сфере, сформирована широкая, содергательная правовая база сотрудничества.

Итогом этой работы стало подписание в прошлом году в Актау Президентами пяти государств Конвенции о правовом статусе Каспийского моря – документа, открывающего огромные перспективы для партнёрства.

За эти годы подписан также солидный пакет пятисторонних соглашений по конкретным направлениям деятельности на Каспии. Поэтому сегодня мы должны сосредоточиться на решении актуальных практических задач общекаспийского развития.

Среди них важнейший, на наш взгляд, является приздание мощных созидаельных импульсов сотрудничеству в энергетической сфере. Лежащие в недрах Каспийского моря и прилегающих к нему территориях крупные запасы углеводородного сырья, при их эффективном использовании, в состоянии дать сильный энергетический импульс динамичному и качественному росту национальных экономик как самих прибрежных стран, так и соседних с ними государств, обеспечить условия для создания новых производств, строительства промышленных объектов. Энергия Каспия должна стать основой динамичного развития экономики региона.

В свою очередь, с этим связано и наступление благоприятных социальных последствий: создание новых рабочих мест, повышение качества и уровня жизни людей, строительство социальной инфраструктуры – школ, детских садов, больниц.

Индустриальный рост, во многом связанный с увеличением добычи углеводородов, способен принципиально поменять весь экономический ландшафт в этой точке земного шара, интегрировать Прикаспий в глобальное экономическое пространство как равноправного и эффективного партнёра.

Каспий расположен на перекрёстке континентальных путей. Территории прикаспийских стран, находящиеся не так далеко друг от друга, имеют прямой выход в Южную Азию и Азиатско-Тихоокеанский регион – на востоке; Чёрное и Средиземное моря – на западе; через Иран на Ближний и Средний Восток – на юге; через Россию и далее в северном направлении – к побережью Балтийского моря.

Такая конфигурация открывает перспективы для

Şeýle ýagdaý geografik azimutlaryň dördüsü boýunça hem durnukly ugurlary döretmek mümkinçiliklerini açýar. Yöne olaryň kadaly hereket etmegi üçin, Hazar döwletleri, ilkinji nobatda, öz aralarynda ulag gatnawlarynyň ygytybarly ulgamyny ýola goýmalydyrlar, döwrebap port düzümini gurmalydyrlar, netijeli logistika ny üpjün etmelidirler. Ulag ulgamynda amala aşyrylmaly işler we anyk möhletler takyk beýan edilen meýilnamalaryň üstünde has işjeň işlemek gerek. Şunuň bilen baglylykda, men Hazar sebit logistika merkezini döretmek pikirine gaýdyp gelmek isleyärin. Sol merkez Azýany we Ýewropany birleşdirýän taze ulag-üstaşyr geçelgelerini döretmek we netijeli peýdalanmak ulgamynda biziň bilelikdäki işimizi utgaşdyryan düzüme öwrülmelidir.

Hormatly

forum aqnaşyjylar!

Türkmenistanyň Hazar ykdysady strategiýasy energetika, senagat, ulag, sówdä ýaly ugurlarda iri möcberli hem-de uzak möhletli taslamalary durmuşa gecirmäge esaslanýar.

Häzirki döwürde biz Hazar deňziniň ýalpaklygynda, şeýle hem Türkmenistanyň Hazarýaka zolagynda uglewodorod serişdeleriniň gorlaryny işjeň özleşdirýäris. Şunuň bilen birlikde, daşary ýurt kompaniyalary bilen ysnyşykly hyzmatdaşlykda Hazaryň türkmen kenarynda uglewodorod çig malyny gaýtadan işleýän we ondan mineral dökünlерini, polimerleri, suwuklandyrylan gazy, nebit önumleriniň dürlü görnüşlerini öndürýän zawodlar gurulýar.

Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň milli maksatnamalarynyň esasynda biz ýurdumyzyň çägindé işleri alyp barmak bilen, senagat jemgyýetiniň berk esasyny döredýäris. Şunuň bilen birlikde, Türkmenistan häzirki zaman we kóp şahaly ulag-kommunikasiya ulgamyny döretmek ýolunda barýar. Şunuň bilen baglylykda, diňe soňky ýyllaryň dowamyna ýurdumyzda sebit we halkara ulag geçelgeleriniň möhüm bölegi bolup durýan awtomobil we demir ýollarynyň müňlerece kilometri guruldy.

Geçen ýyl Türkmenbaşyda geçirijilik ukyby ýylда 25 — 27 million tonna yüke barabar bolan taze Halkara deňiz porty ulan-maga berildi. Sunda gysga wagtyň içinde milli deňiz sówdä floty döredildi. Onuň düzümine döwrebap tankerler, gury yük daşaýan gámler, paromlar girýär.

Men bu mysallary Hazarýaka döwletleriň giň gerimli halkara bazarlaryna hem-de esasy ulag ýollaryna çykmagy boýunça meýilnamalaryň anykdygyny nygtamak üçin getiryärin. Biziň ýurtlärimyzyň munuň üçin ahli mümkinçilikleriniň, bäsdeşlik babatda anyk artykmaçlyklarynyň bardygyny gaýtalaýaryn.

Şunuň bilen baglylykda, Hazar sebitiniň daşarky bazarlar bilen netijeli sówdä gatnaşyklaryny ýola goýmak aýratyn ähmiýete eýe bolýar. Tutuş dünyä biziň teklip edip biljek zatlarymyzyň bardygyna ynanýaryn. Bu gatnaşyklar durnukly, syýasylaşdyrmakdan hem-de ynsapsyz bäsdeşlikden azat bolmalydyr, düşünükli hem-de aç-açan ýörelgelerde işlemelidir.

Bu babatda biz BMG-niň Ýewropa ykdysady komissiýasy, BMG-niň Aziýa we Ýuwaş umman üçin ykdysady we durmuş komissiýasy, Bütindünýä sówdä guramasy, beýleki ýoriteleşdirilen halkara düzümleri bilen işjeň gatnaşyk etmelidiris, olaryň meýdançalarynda umumy, ylalaşyklı nukdaýnazardan çykyş etmelidiris. Şeýle hem sebit halkara bileşikleriniň ençemesiniň: Ykdysady hyzmatdaşlyk guramasynyň, Şanhaý hyzmatdaşlyk guramasynyň, Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşyglynyň onyn iş tejribesini öwrenmegi maksada laýyk hasaplaýaryn.

Hazar gadymy döwürlerden bári sówdä ýollarynyň merkezinde ýerleşipdir, Beýik Yupeý ýolunyň möhüm bölegi bolupdyr. Häzirki döwürde bu ýoly gaýtadan dikeltmek bilen, Aziýanyň we Ýewropanyň halklarynyň arasyndaky sówdä-ykdysady we medeni siwilizasion gatnaşyklary giňeltmegin möhüm şerti hökmünde onuň döreýşiniň we ösüşiniň taryhyна hormat-sarpa bilen gara-

создания устойчивых маршрутов по всем основным четырём географическим азимутам. Но для их нормального функционирования каспийские государства должны, прежде всего, наладить хорошую систему транспортного сообщения между собой, построить современную портовую инфраструктуру, обеспечить эффективную логистику. Следует активнее работать над планами взаимодействия в транспортной сфере, с чётко прописанными алгоритмами действий и реалистичными сроками. И здесь я хотел бы вернуться к идее создания Каспийского регионального логистического центра, призванного стать структурой, координирующей нашу совместную деятельность в области формирования и эффективного использования новых транспортно-транзитных коридоров, соединяющих Азию с Европой.

Уважаемые участники Форума!

Каспийская экономическая стратегия Туркменистана основана на реализации крупномасштабных и долгосрочных проектов в таких направлениях, как энергетика, индустрия, транспорт, торговля.

Сегодня мы активно разрабатываем залежи углеводородных ресурсов как на шельфе Каспийского моря, так и в прикаспийской зоне Туркменистана. Одновременно в тесном партнёрстве с иностранными компаниями на туркменском берегу Каспия строятся заводы по переработке углеводородного сырья и производству из него такой продукции, как минеральные удобрения, полимеры, сжиженный газ, различные виды нефтепродуктов.

На основе национальных программ социально-экономического развития Туркменистана мы ведём эту работу на территории всей страны, создавая прочные основы индустриального общества. Вместе с тем, Туркменистан идёт по пути формирования современной и разветвлённой транспортно-коммуникационной сети. В этой связи только за последние годы в стране построены тысячи километров автомобильных и железных дорог, являющихся важными звенями региональных и международных транспортных коридоров.

В прошлом году введен в эксплуатацию новый Международный морской порт Туркменбashi пропускной способностью 25–27 миллионов тонн грузов в год. При этом за короткое время создан национальный морской торговый флот, в составе которого – современные танкеры, сухогрузы, паромы.

Я привожу эти примеры, чтобы подчеркнуть реалистичность планов по выходу прикаспийских государств на обширные международные рынки и магистральные транспортные пути. Повторю: у наших стран есть для этого все возможности, очевидные конкурентные преимущества.

В данном контексте особую значимость приобретает налаживание эффективных торговых связей Каспийского региона с внешними рынками. Уверен: нам есть что предложить миру. Эти связи должны быть устойчивыми, свободными от политизации и недобросовестной конкуренции, работать на понятных и прозрачных принципах.

Здесь, полагаю, нам нужно активнее взаимодействовать с Европейской экономической комиссией ООН, Экономической и социальной комиссией ООН для Азии и Тихого океана, Всемирной Торговой Организацией, другими специализированными международными структурами, выступать на их площадках с общих, согласованных позиций. Также вижу смысл в изучении позитивного опыта работы целого ряда региональных международных объединений: Организации Экономического Сотрудничества, Шанхайской Организации Сотрудничества, Содружества Независимых Государств.

Каспий с древних времён находился в центре торговых маршрутов, был важнейшим звеном Великого Шёлкового пути. Убеждён, что возрождая в настоящее время этот путь, мы должны с уважением относиться к истории его формирования и развития как важного фактора расширения торгово-

malydygymyza ynanýaryn. Beýleki tarapdan bolsa, munuň taze, hazırkı zaman başlangyçlary esasynda, bu işe gatnaşyjylaryň ählisiniň bähbitlerini nazara almak hem-de özara hormat goýmak we deňhukukly hyzmatdaşlyk ýörelgeleri esasynda etmek gerek.

Formatly foruma gatnaşyjylar!

Ylma, aň-paýhasa daýanmak bäsdeşlige ukyplı we gelje-
gi uly gatnaşyjy hökmünde Hazaryň ykdysady ösüşiniň, onuň
dünýä hojalyk gatnaşyklaryna ýakynlaşmagynyň üstünlige eýe
bolmagynyň aýgytlayýj şerti bolup durýär.

Hazırkı wagtda góze ilýän okgunly tehnologik öñegidişlik,
sözüň doly manysynda, geoykdysadyjetiň adaty keşbini, do-
landyrış çözgütlərinin hilini we derejesini, ählumumy ykdysady
proseslerin mazmunyny üýtgedyär.

Meniň pikirime, şu ýagdaýlar esasynda işlemek, galyber-
se-de, bu ýerde, biziň sebitimizde olara tásir etmek wezipesine
Hazar ýakasyny ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hök-
münde garalmalydyr.

Bu ýerde tehnologiýa ulgamyny döretmäge uly üns bermek,
munuň üçin zerur serişdeleri bölüp bermek, intellektual, gurama-
çylyk kuwwatyny gönüldirmek zerurdyr. Biz hyzmatdaşlygyny
züntüni innowasion mazmunlar bilen yzygiderli baýlaşdırma-
lydyrys, hut şolar sebitiň geljekki ösüşiniň, onuň ykdysadyjetiniň
we durmuş ulgamynyň ugurlaryny kesgitlemelidir.

Ilkinji ädim hökmünde tehnologik we innowasion badalga
üçin anyk binýatlaýyn meýdançany döretmegi maksadalaýyk
hasapláýarys. Şu maksatlar bilen, halkara innowasion-tehno-
logiýalar merkezini döretmegi teklip edýaris, ony «Hazaryň
innowasion şäheri» diýip atlandyrmak bolar. Bu ýerde, pikirleriň
özboľuşly laboratoriýasynda Hazarýaka ýurtlardan we beýleki
döwletlerden alymlar, hünärmenler, düýpli we amaly ylymlaryň
wekilleri Hazar üçin taze tehnologik ýörelgäniň üstünde bile-
likde işläp, innowasion hyzmatdaşlygyny nusgalaryny, Hazar
meselesiniň köp ugurlary — energetika, senagat, logistika,
düzümleyín, ekologiýa ugurlary boýunça öñdebaryjy çözgütləri
taýýarlap bilerler.

Şeýle hem «Hazaryň innowasion şäheriniň» ýanynda «Sanly
ykdysadyjet» bölümünü döretmegi zerur hasapláýarys. Munuň
özi geljek üçin badalga hökmünde möhümdir. Ol Hazarýaka
döwletleriň ykdysadyjetleriniň esasy ulgamlarynyň işini sanly
ulgama geçirilmegini üpjün eder.

Hazaryň ekologiýa deňgramlylygyny, deňzin tasin biologik
köpdürlülugini saklamak işinde hem ylma aýratyn orun degişlidir.
Amaly nukdaynazardan, munuň özi Hazar sebitinde ykdysady
taslamalaryň ählisiniň ýokary halkara ekologiýa standartlarynyň
esasynda amala aşyrylmalydygyny aňladýar.

Şunuň bilen baglylykda, biz Hazar deňzinin bay tebigy seriş-
delerini aýawly saklamaga hem-de rejeli utanmaga gönükdirilen
tebigaty gorayış çäreleriniň toplumy hökmünde taze Hazar eko-
logiýasy maksatnamasynyň döredilmegi ugrunda çýkyş edýaris. Şol
bir wagtyň özünde, bu Maksatnama Hazarda ekologiýa ýag-
daýynyň monitoringi wezipesini amala aşyryp hem-de kenarýaka
ýurtlarynyň hökümetlerine degişli maslahatlary döredip bilerdi.
Türkmenistan gyzyklanma bildirýän hyzmatdaşlaryň ählisi bilen
bu mesela jikme-jik garamaga taýýardyr.

Şunda Bireleşen Milletler Guramasynyň, ilkinji nobatda bolsa,
onuň ekologiýa ugurly ýoriteleşdirilen edaralarynyň hemmet-
raplaýyn goldawyna umyt edýaris.

Biz ekologiýanyň ykdysady we tajırçılık bähbitlerine bakna bo-
lup bilmejekdigine berk ynanýarys. Munuň özi biziň ýurdumuzyny
abraýly halkara guramalarynyň belent münberinden yzygiderli
goraýan hem-de özüniň milli ösüş meýilnamalaryny kemala ge-
tirmekde gysarnyksyz eyeryän düýpli we jogapkärli garaýsydyr.

экономических и культурно-цивилизационных связей между народами Азии и Европы. С другой стороны, делать это надо на новых, современных началах, учитывая интересы всех участников данного процесса, и основываясь на принципах взаимного уважения и равноправного партнёрства.

Уважаемые участники!

Решающим условием успешности экономического развития Каспийского региона, его интеграции в мирохозяйственные связи как конкурентоспособного и перспективного участника является опора на науку, интеллект.

Стремительный технологический рывок, наблюдаемый сегодня, по сути, меняет весь привычный облик геоэкономики, качество и уровень управлеченческих решений, само содержание глобальных экономических процессов.

Встроиться в эти тенденции, более того, влиять на них здесь, в нашем регионе, – эта задача, полагаю, должна рассматриваться как один из приоритетов развития Прикаспия.

Необходимо уделить самое пристальное внимание созданию здесь системной технологической составляющей, выделив для этого необходимые средства, мобилизовав интеллектуальный, организационный потенциал. Мы должны последовательно наполнять наше сотрудничество инновационными смыслами с тем, чтобы именно они стали определять векторы будущего развития региона, его экономики и социальной сферы.

В качестве первого шага считаем целесообразным сформировать реальную базовую площадку для технологического и инновационного старта. В этих целях предлагаем создать международный инновационно-технологический центр. Его можно назвать «Инновационный город Каспия». Здесь, в этой своеобразной лаборатории идей, учёные, специалисты, представители фундаментальной и прикладной науки из прикаспийских и других государств могут вместе работать над созданием нового технологического уклада для Каспия, вырабатывать модели инновационного сотрудничества, передовые решения по широкому спектру каспийской проблематики – энергетической, индустриальной, логистической, инфраструктурной, экологической. Вся наша деятельность на Каспии должна быть строго обоснована научными исследованиями, сопровождаться технологическими разработками.

Полагаем также необходимым создание при «Инновационном городе Каспия» кластера «Цифровая экономика». Это важно как задел на будущее, обеспечивающий цифровизацию деятельности основных сфер экономики прикаспийских государств.

Особая роль отводится науке и в деле сохранения экологического баланса Каспия, уникального биоразнообразия моря. С прикладной точки зрения это означает, что все экономические проекты в Каспийском бассейне должны осуществляться на основе высоких международных экологических стандартов.

В этой связи мы выступаем за создание новой Каспийской экологической программы как комплекса природоохранных мер, нацеленных на сохранение и рациональное использование богатых природных ресурсов Каспийского моря. Одновременно эта Программа могла бы осуществлять функцию мониторинга экологической обстановки на Каспии и формировать соответствующие рекомендации правительствам прибрежных стран. Туркmenistan готов к предметному рассмотрению этого вопроса со всеми заинтересованными партнёрами.

При этом надеемся на всестороннюю поддержку Организации Объединённых Наций и, в первую очередь, её специализированных учреждений экологической направленности.

Мы твёрдо убеждены, что экология не может быть заложницей экономических и коммерческих выгод. Это – принципиальная и ответственная позиция, которую наша

Şunuň bilen baglylykda, Hazar üçin «ýaşyl diplomatiýanyň» netijeli ýollaryny ýola goýmagy bu işe döwletleri, halkara agentliklerini, ekologiýa merkezlerini we köpçülükleyin habar beriş serişdelerini çekmegi ýerlikli hasaplaýaryn. Bu tásin deňzi tutuş adamzat üçin saklap galmagyň bähbidine ählumumy ekologiýa hyzmatdaşlygyň kadaly düzgünleşdirilen hem-de çeýe guralyny ýakyn geljekde döretmegi biziň umumy maksadymyz hasaplaýaryn. Şu başlangyjyň üstünde pikirlenmegi teklip edýarin.

Hormatly forum aňtasyjylar!

Hazar deňziniň geljegi barada aýtmak bilen, Türkmenistan oňa tutuş dünýaniň geljegi babatda garaýar we özünüň işini Birleşen Milletler Guramasynyň Durnukly ösüşiň maksatlaryny ýerine ýetirmek boýunça işi bilen utgaşdyryar. Biz geografik babatda hem, durmuş-ykdysady babatda hem Hazary BMG-niň 2030-njy ýyla čenli strategiýasynyň ugurlarynyň biri hökmünde hasaplaýarys.

Ykdysadyetiň durnuklylygy, energetika howpsuzlygy, ekologiýa deňagramlylygy umumy Hazar öýüniň esasy daýaný bolup durýar.

Men BMG-niň jogapkärli we hormatly agzalary hökmünde biziň döwletlerimiziň özleriniň ösüşiniň meýilnamalaryny durmuşa geçirmäge Birleşen Milletler Guramasynyň işiniň esasy ugurlaryna laýyklykda čemeleşmelidigine, onuň ygtybarly hyzmatdaşlary bolmalydygyna ynanýaryn. Şoňa görä-de, BMG-de Hazar sebitini toplumlaýyn ösdürmek boýunça giňşleyin we köptaraplaýyn gepleşikleri, şol sanda şu forumyň işiniň barşynda aýdyljak pikirlere we bahalara esaslanyp gepleşikleri geçirmeği teklip edýarin.

Hormatly forum aňtasyjylar! Gadyrly dostlar!

Birinji Hazar ykdysady forumy uly ýoluň başlangyjydyr. Biz şeýle usulyň Hazarda strategik aňtasyklary we hyzmatdaşlygy ýola goýmagyň tásırılı guralyna öwrülmegine bil baglaýarys, muňa tüýs ýürekden ynanýarys.

Hazar deňzi dünýadaki tasın ýerdir. Bu ýerde, onuň kenarlarında asyrlaryň dowamında halklaryň arasynda aňtasyklaryň aýratyn, özboluşly görnüşi emele geldi, Gündogaryň we Günbataryň arasyndaky siwilizasion aňtasyklaryň köprüleri guruldy.

Elbetde, taryhda dürlü, kä halatda, çylşyrymlı döwürler boldy, şolardan sapak almak, dogry netije çykarmak zerurdur. Yöne, bu gün Hazar biziň öňümüzde taze sepgitleri açýar.

Biz Hazaryň parahatçılık, dostluk we ylalaşyklılyk deňzi bolmalydygyny öwran-öwran aýdýarys. Wagtyň geçmegi bilen bu sözleriniň manysynyň üýtgemeýändigi şübhesisizdir. Olar hemise-de derwaýys bolmagynda galar.

Biz Hazar deňzini hyzmatdaşlygyň, ösüşiň we rowaçlygyň, gapma-garşylyklardan hem-de agzalalykdan azat giňşlik, döwletleriň, halkara guramalaryň, işewürligiň, ylmy we tehnologiya kuwwatynyň birleşyň ýeri hökmünde görmek isleyär. Biz strategik geljegi hut şeýle kesgitläp, ony Hazar üçin "geljegin nusgasy" diýip atlandyryýarys.

Házırkı döwürde bu nusga anyk keşbe eýe bolýar. Onuň ýaşyşa ukyplı bolmagy, adamlara peýda getirmegi, házırkı we geljekki nesilleriň abadançylygyna hyzmat etmegi, ählumumy parahatçılıgyň we ösüşiň gazanylmagyna öz goşandyny goşmagy üçin ahlı tagallalary etmelidir.

Hormatly forum aňtasyjylar!

Birinji Hazar ykdysady forumynyň açylmasa bilen ýene-de bir gezek sizin hemmaňizi gutlaýaryn, size berk jan saglyk, abadançılık we geljekki işinizde üstünlikler arzuw edýarin.

страна последовательно отстаивает с трибун авторитетных международных организаций и которой неукоснительно следует при формировании собственных национальных планов развития.

В данной связи считаю уместным налаживание эффективных каналов «зелёной дипломатии» для Каспия, привлечение к этой деятельности государств, международных агентств, экологических центров и средств массовой информации. Нашей общей целью вижу создание в обозримой перспективе хорошо структурированного и гибкого механизма глобального экологического партнёрства ради сохранения этого уникального водоёма для всего человечества. Предлагаю подумать над этой идеей.

Уважаемые участники Форума!

Говоря о будущем Каспийского моря, Туркменистан рассматривает его в контексте будущего всей планеты и соотносит свою работу с деятельностью Организации Объединённых Наций по выполнению Целей устойчивого развития. Мы видим Каспий – и в географическом, и в социально-экономическом смысле – как одно из направлений Стратегии ООН до 2030 года.

Устойчивость экономики, энергетическая безопасность, экологический баланс являются несущими опорами общего каспийского дома.

Я уверен, что наши государства как ответственные и уважаемые члены ООН должны подходить к реализации планов собственного развития в соответствии с магистральными направлениями деятельности Организации Объединённых Наций, быть её надёжными партнёрами. Поэтому предлагаю инициировать в ООН широкий многосторонний диалог по комплексному развитию Каспийского региона, в том числе основываясь на мнениях и оценках, которые прозвучат в ходе работы нынешнего Форума.

Уважаемые участники! Дорогие друзья!

Первый Каспийский экономический форум – лишь начало большого пути. Мы рассчитываем, что такой формат станет действенным механизмом налаживания стратегического диалога и партнёрского взаимодействия на Каспии. Искренне верим в это.

Каспийское море – уникальное место на земле. Здесь, на его берегах, веками складывался особый, самобытный тип отношений между народами, строились мосты цивилизационного общения между Востоком и Западом.

Конечно, в истории были разные, порой сложные периоды, из которых необходимо извлекать правильные уроки. Но сегодня Каспий открывает перед нами свои новые горизонты.

Мы часто говорим, что Каспий должен быть морем мира, дружбы и согласия. Поверьте, смысл этих слов не утрачивается со временем. Они будут актуальны всегда.

Мы хотим видеть Каспийское море пространством сотрудничества, развития и процветания, свободным от конфликтов и конфронтаций, местом объединения энергии государств, международных организаций, бизнеса, научного и технологического потенциалов. Именно так мы определяем стратегическую перспективу, называя это «моделью будущего» для Каспия.

Сегодня эта модель обретает отчётливые формы. Надо сделать всё, чтобы она стала жизнеспособной, приносила пользу людям, служила на благо нынешнего и грядущих поколений, вносила свой вклад в достижение всеобщего мира и прогресса.

Уважаемые участники Форума!

Ещё раз поздравляю всех вас с открытием Первого Каспийского экономического форума, желаю вам крепкого здоровья, благополучия и успехов в предстоящей работе.

HAZAR MYHMANLARY GARSYLADY

Hazar — dostlugyň deňzi.
Hazar — parahatçylygyň we geljekki ösüşleriň deňzi.
Hazar — onuň kenarynda yaşaýan halklaryň sallançagy.
Şu ýylyň 12-nji awgustynda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň Kongresler merkezinde öz işine başlan birinji Hazar ykdysady forumynyň düýp mazmuny ine şu ýokarda aýdylanlarda jemlendi.

Forumyň işine gatnaşmak üçin Azerbayjan Respublikasynyň Premýer-ministri Nowruz Mamedow, Eýran Yslam Respublikasynyň Birinji Wise-prezidenti Eshak Jahangiri, Gazagystan Respublikasynyň Premýer-ministri Askar Mamin, Russiya Federasiýasynyň Hökümetiniň Başlygy Dmitriý Medwedew, şeýle hem Özbegistan Respublikasynyň Premýer-ministri Abdulla Aripow hem-de Bolgariya Respublikasynyň Premýer-ministri Boýko Borisow Türkmenbaşy şäherine geldiler. Şeýle hem forumyň dabaraly mejlisine hormatly myhman hökmünde RF-niň Tatarystan Respublikasynyň Prezidenti Rustam Minnihanow gatnaşdy.

Forum dünyäniň dörlü döwletlerinden wekiliyetleri, abraýly halkara guramalaryny, şol sanda Birleşen Milletler Guramasynyň we onuň esasy düzümleriniň, Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygynyň, Şanhaý hyzmatdaşlyk guramasynyň, Ykdy-

THE CASPIAN SEA MET GUESTS

The Caspian is the sea of friendship
The Caspian is the sea of future achievements.
The Caspian is the cradle of the peoples of littoral states.
The basic content of the First Economic Forum which began its work on the 12th of August in the Congress Centre of the «Avaza» national tourism zone is the following.

Novruz Mamedov, the Prime Minister of the Azerbaijan Republic, Eshak Jahangiri, the First Vice-President of Islamic Republic of Iran, Askar Mamin, the Prime Minister of Kazakhstan Republic, Dmitriy Medvedev, the Chairman of the Government of Russian Federation, Abdulla Aripov, the Prime Minister of the Republic of Uzbekistan, Boyko Borisov, Prime Minister of the Republic of Bulgaria arrived in the city of Turkmenbashy to take part in the work of the forum. Besides that Rustam Minnihanov, the President of the Republic of Tatarstan of Russia Federation took part in the grand meeting of the forum as the guest of honour.

The forum united the delegations from different states of the world, of the authoritative international organizations, including the United Nations Organization and its main structures, the Commonwealth of Independent States, the representatives of the Shanghai Organization for Co-

sady hyzmatdaşlyk guramasynyň, Ekspeditorlar assosiasiýalarynyň halkara federasiýasynyň, Awtomobil ulaglarynyň halkara birleşiginiň, şeýle hem iri maliye-bank düzümleriniň ýolbaşçylaryny we wekillerini birleşdirdi. Ýygnananlaryň hatarynda ýurdumyzda işleyän diplomatik wekilhanalaryň we missiýalaryň ýolbaşçylary hem bar.

Hazar ykdysady forumynyň çäklerinde Türkmenbaşynyň Halkara deňiz portunda Halkara Hazar innowasion tehnologiyalar sergisi we «Türkmen sährasy — 2019» atly halkara awtosergi açyldy. Şol gün «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda beýleki birnäçe çäreler, şol sanda Hazaryaka döwletleriň ykdysadyyet, ulag ministrlarınıň hem-de işewürleriniň duşuşyklary geçirildi. Birža sówdalary guraldy. Bulardan başga-da gatnaşyan ýurtlaryň wekiliyetleriniň arasynda ikitaraplaýyn duşuşyklar, şeýle hem köpcüklikleýin habar beriş serişdeleri üçin briefing geçirildi.

Birinji Hazar ykdysady forumy dabaraly ýagdayda açyk diýlip yylan edilýär.

Türkmenistanyň Prezidentine söz berilýär. Döwlet Baştutanymyz Gurbanguly Berdimuhamedow ýygnananlary mähirli mübärekälp, birinji Hazar ykdysady forumynyň işine gatnaşmaga çakylyga seslenendikleri üçin minnetdarlyk bildirdi.

Şu zala Hazaryaka we beýleki döwletleriň hökümétleriniň ýolbaşçylary, dünýäniň onlarça ýurdundan işin dürlü ulgamlaryna wekilçilik edýän adamlar — syýasatçylar, diplomatlar, işewürler, ekologlar, alymlar, žurnalistler ýygnandylar diýip, milli Liderimiz belledi.

Biziň ählimiz Hazar sebitini ösdürmek, Hazarda halkara hyzmatdaşlygyň geljegini kesgitlemek meseleleri boyunça Köpugurly hem-de yzygiderli gatnaşyklaryň ähmiyetine düşünýän pikirdeşler bolup durýarys diýip, döwlet Baştutanymyz belledi. Häzirki zaman garaýşlara we ölçeglere esaslanýan şeýle hyzmatdaşlygyň täze many-mazmuny onlarça ýyllara niyetlenen bilelikdäki döredijilikli işin berk binýadyny goýmaga ýardam etmekden ybarattdyr.

Türkmenistanyň Prezidentiniň belleýsi ýaly, Hazar gün tertibiniň dürlü meselelerini ara alnyp maslahatlaşmak üçin möhümdir. Forumyuň «ykdysady» diýen ady, elbetde, hut ykdysadyyet, sówda, maýa goýumlar, innowasiýalar we tehnologiyalar meselelerine aýratyn üns berilmeliidigini aňladýar. Forumyuň barşynda oňa gatnaşyjylaryň netijeli pikir alyşjakdygyna hem-de ýagdaýlara baha berjekdигine ynam bildirmek bilen, milli Liderimiz şolara geçmezden öňürti, esasy zada ünsi çekdi. Şonsuz hiç bir taslama-da, iň gowy we oňyn başlangycz-da amala aşyrylyp bilinmez.

Munuň özi kenaryaka ýurtlaryň we olarda ýasaýan halklaryň arasyndaky parahatçylyk, howpsuzlyk, dostluk we özara düshünişmegi bilen baglanyşyklı meseledir. Şuňuň bilen baglylykda, hormatly Prezidentimiz Gurbanguly

operation, the Economic Co-operation Organization, of the International Federation of the Expeditors Association of the representatives of the International Union of the Automobile Transport and also the heads and representatives of large financial bank structures of the Caspian littoral states, diplomatic representatives and missions. Within the framework of the Caspian Economic Forum the International Caspian Innovation Technologies Exhibition and the «Turkmen Sahrasy-2019» International Auto Exhibition opened at the Turkmenbashy International Seaport. On that day some other events, including the meetings of the economic and transport ministers and businessmen were held. Trade exchanges were organized. Besides that the bilateral meetings and briefings for mass media were held.

The First Caspian Economic Forum was ceremonially opened.

The President of Turkmenistan was given the floor. Congratulating the participants the Head of the State Gurbanguly Berdimuhamedov thanked the participants for taking part in the work of the First Caspian Economic Forum.

Our national Leader noted that the heads of the governments of the Caspian littoral and other states, the representatives of tens of countries of the world, politicians, diplomats, businessmen, ecologists, scientists, journalists gathered in this hall.

The Head of our State underlined that «all of us are people holding the same views on the issues of defining the future of the international co-operation in the Caspian Sea region and understanding the significance of multilateral and constant relations». The new content of co-operation based on modern opinions and criteria is aimed at laying the stable foundation of joint co-operation intended for tens of years in future.

As it was noted by the President of Turkmenistan the Caspian Economic Forum is very important for discussing different issues of the agenda. The name of the forum «economic» means that special emphases is made on such issues as economy, trade, investments, innovations and technologies.

Expressing his confidence that the participants of the forum will have fruitful exchange of opinions and estimate the situations our national Leader paid attention to the main issue. Without it any project, the best, positive initiatives will not be successful.

That's the issue connected with peace, security, friendship and mutual understanding between the littoral states and their peoples. In connection with it our esteemed President Gurbanguly Berdimuhamedov reminded that in April of 2002 on the initiative of Turkmenistan with the aim of safe-guarding peaceful and sustainable development of our region, creating new political-legal bases of multilateral relations the first

Berdimuhamedow sebitimiziň parahatçylykly we durnukly ösüşini üpjün etmek, Hazarda köptaraplaýyn gatnaşyklaryň taze syýasy-hukuk esaslaryny döretmek maksady bilen, 2002-nji ýylyň aprelinde Türkmenistanyň başlangyjy bilen Aşgabatda Hazarýaka döwletleriň Baştutanlarynyň birinji sammitiniň geçirilendigini ýatlatdy. Hüt şonda Hazar meseleleri boyunça ulgamlaryn, köp derejeli hem-de yzygiderler gepleşikler üçin berk binýat goýuldı.

Azerbayjan Respublikasynyň Premýer-ministri Nowruz Mamedow öz çykyşynda Hazar deňziniň hukuk derejesi baradaky Konwensiýanyň ähmiyetini nygtady. Azerbayjan tarapy Hazar ykdysady forumynyň sówda, ulag, senagat, energetika, maýa goýumlar, syýahatçylyk we beýleki pudaklarda hyzmatdaşlyga goşmaça itergi berjekdigine ynanýar.

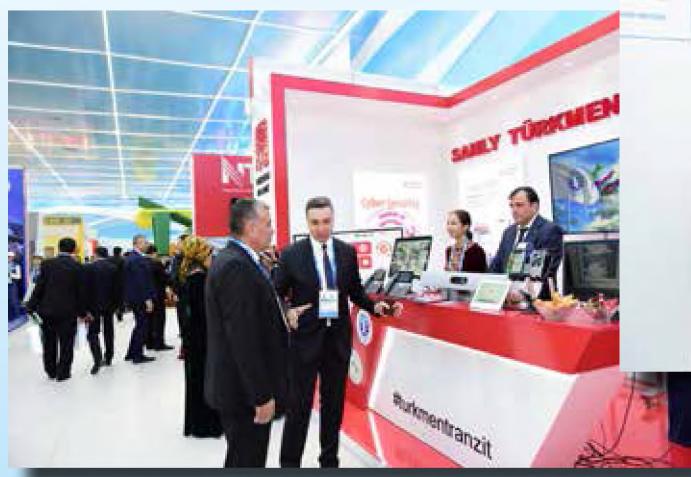
Eýran Yslam Respublikasynyň Birinji Wise-prezidenti Eshak Jahangir öz çykyşynda Demirgazyk — Günorta (Gazagystan — Türkmenistan — Eýran) demir ýol geçelgesiniň ähmiyetine ünsi çekdi. Şeýle hem Beýik Yüpek ýolunyň dikdilmegine gyzyklanmanyň uludygyny nygtady.

Gazagystan Respublikasynyň Premýer-ministri Askar Mamin ulag-logistika düzümlerini ösdürmegiň ähmiyetine ünsi çekdi. Ylaýta-da, Hazarüsti halkara ulag geçelgesiniň ösdürilmegi sebit we dünýä üçin möhümmdir. Türkmenistanyň üsti bilen Russiýanyň merkezi sebitlerine, şeýle hem demirgazyk Ýewropa çykýan Demirgazyk — Günorta geçelgesi boyunça yük gatnawlaryny giňeltmek mümkünçilikleri bar.

Russiya Federasiýasynyň Hökümetiniň Başlygy Dmitriy Medwedew öz çykyşynda bu forumyň Hazar «başliginiň» çäklerinde köp derejeli hyzmatdaşlyk ulgamyny işewürlik hem-de sówda-ykdysady hyzmatdaşlygyny netijeli we hätzirki zaman gurallary bilen baylaşdyrylmagy ýaly áyratyn möhüm wezipesiniň bardygyny aýtdı. Hazar sebiti ykdysady hyzmatdaşlyk üçin mümkün derejede açık bolmalydyr.

Hazar sebiti hemise dünýäniň esasy döwletleriniň köp sanlysynyň, syýasy we işewürler toparlarynyň, dürlü etnoslaryň hem-de konfessiyalaryny geosyýasy hem-de ykdysady bähbitleriniň galtaşýan nokady bolupdy, soňky döwürlerde bolsa ählumumy syýasatyň möhüm merkezleriniň birine öwrüldi. Munuň özi, ozaly bilen, onuň tebigy serişdeleri bilen şertlendirilendir.

Birinji Hazar ykdysady forumy öz işini umumy mejlis görüsünde dowam etdi. Mejlis Türkmenistanyň ekologiya we daşky gurşawy goramak ýaly hätzirki zaman dünýä ösüşiniň örän möhüm ulgamynda mynasyp bolan halkara yrarnamasyna şayatlyk edýän şanly waka bilen başlandy.

summit of the Heads of the Caspian Sea littoral states was held in Ashgabat. At that time the firm basis was created for complex, multilevel and successive talks.

Novruz Mamedov, the Prime Minister of Azerbaijan Republic noted in his speech the significance of the Convention on legal status of the Caspian Sea. The Azerbaijan party believes that the Caspian Economic Forum will give an additional impetus to co-operation in trade, transport, industry, energy, investments, tourism and other branches.

Eshak Jahangir, the First Vice-President of Islamic Republic of Iran paid attention in his speech to significance of the North-South (Kazakhstan-Turkmenistan-Iran) railway corridor. Besides that he underlined the interest shown to restoration of the Great Silk Road.

Askar Mamin, the Prime Minister of Kazakhstan Republic drew attention to developing of transport-logistic structures. Especially the development of the via-Caspian international passage is very important for the region and the world. There are opportunities for transporting goods to central regions of Russia through Turkmenistan and also through the North-South transport corridor.

Medvedev, the Chairman of the Government of Russian Federation underlined in his speech that the Forum has a especial important task of enriching the multilateral co-operation in business, trade, economy with new fruitful and modern approaches. The Caspian Sea region has always been the point where the geopolitical and economic interests of large states of the world, of political groups and business circles, of different ethnic groups and concessions met, lately it became one of the important general political centres. First of all it is conditioned by its natural resources.

Then the First Economic Forum continued its work in the form of plenary session. The session began with significant event which became the evidence of international recognition of services of Turkmenistan in such important spheres as ecology and protection of environment.

The 8th of August an interesting event, organized by the Government of Turkmenistan, educational lesson on ecology was held in the city of Turkmenbashy. About three thousand people participated in it. This educational lesson which was held by the Government of Turkmenistan in the city of Turkmenbashy as the largest ecological lesson was included

8-nji awgustda Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan guralan gerimi boýunça täsin waka — ekologiýa boýunça okuň sapagy geçirildi, oňa üç mün töweregى adam gatnaşdy. Bu okuň sapagy 2019-njy ýylyň 8-nji awgustynda Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan geçirilen iň uly ekologiýa sapagy hökmünde Ginnessiň Rekordlar kitabyna girizildi. Şunuň bilen baglylykda, «Guinness World Records» kompaniyasynyň resmi wekili hanym Şeyda Subaşı-Gemijä söz berilýär, ol dünýä billeseiginiň Türkmenistanyň ekologiýa ulgamynda başlangyçlaryny doly goldaýandygyny belläp, dabaraly ýagdaýda, ýugnananlaryň el çarpyşmagynda degişli güwänamany gowsurdy.

Umumy mejlisde Birleşen Milletler Guramasynyň Baş sekretarynyň orunbasary, BMG-niň Yewropa ykdysady komissiýasynyň Yerine ýetiriji sekretary Olga Algaýerowa, Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygynyň Yerine ýetiriji komite-tiniň başlygy — Yerine ýetiriji sekretary Sergey Lebedew, Şanhaý hyzmatdaşlyk guramasynyň Baş sekretary Vladimir Norow, Ykdysady hyzmatdaşlyk guramasynyň Baş sekretary Hadi Soleýmanpur, Ekspeditörler assosiasiýalarynyň halkara federasiýasynyň prezidenti Babar Badat, Awtomobil transpopty halkara birleşiginiň prezidenti Umberto de Pretto, YUNESKO-nyň Baş direktorynyň orunbasary, YUNESKO-nyň Hökümetara okeanografiýa komissiýasynyň Yerine ýetiriji sekretary Vladimir Ryabinin, şeýle hem Gyrgyz Respublikasynyň Premýer-ministriniň orunbasary Zamirbek Askarov, Russiya Federasiýasynyň Astrahan oblastynyň gubernatornyň wezipesini wagtlayýın yerine ýetiriji Igor Babuşkin, Russiya Federasiýasynyň Galmygystan Respublikasynyň ýolbaşçysynyň wezipesini wagtlayýın yerine ýetiriji Batu Hasikow, Hytaý Halk Respublikasynyň Döwlet energetika müdiriyetiniň başlygynyň orunbasary Li Fangrong çykyş etdiler.

Birinji Hazar ykdysady forumy «Hazar sebitinde sówdakydysady hyzmatdaşlyk», «Hazar sebitinde ulag hyzmatdaşlygynyň geljeti», «Hazar deňziniň energetika mümkünçilikleri», «Hazar sebitinde senagatyň ösdürilmegi», «Hazar üçin «ýaşyl ykdysadyýyet», «Hazar deňzinde ylmy barlaglar boýunça hyzmatdaşlyk» atly ýörite bölüm mejlislerinde do-wam etdirildi.

Umuman, Hazaryň ekologiýa taýdan arassa türkmen kenarynda dörän «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda geçirilen forum ähmiyeti babatda dünýäniň ünsünü özüne çekdi.

«Diýär».

into the Guiness book of records. In connection with it official representatives of the «Guinness World Records» company Mrs. Sheida Subashi Gemiji was given the floor, underlining her full support of initiatives of Turkmenistan in the sphere of ecology under the applause of the participants she presented the corresponding certificate.

At the plenary session Olga Algayerova, the Vice-Secretary General of the United Nations Organization, Executive Secretary of the European Economic Commission of the UNO, Sergey Lebedev, the Chairman, the Executive Secretary of the Executive Committee of the Commonwealth of Independent States, Vladimir Norov, the General Secretary of the Shanghai Co-operation Organization, Hadi Soleýmanpur, the General Secretary of Economic Co-operation Organization, Babar Babat, the President of International Federation of Expeditors Association, Umberto de Pretto, the President of the International Union of the Automobile Transport, Vladimir Ryabinin, Vice-General Director of UNESCO, the Executive Secretary of Intergovernmental Oceanography Commission of UNESCO, Zamirbek Askarov, Vice-Prime Minister of Kyrgyz Republic, Igor Babushkin, the acting Governor of Astrakhan province of Russian Federation, Batu Hasikov, the acting Head of the Kalmyk Republic of Russian Federation, Li Fangrong, the Deputy Chairman of the State Energy Directory of Peoples' Republic of China made speeches.

The First Caspian Forum continued its work at the sections «Trade-economic co-operation in the Caspian region», «The future of transport co-operation in the Caspian region», «The energy opportunities of the Caspian Sea», «The development of industry in the Caspian region», «The «green economy» of the Caspian Sea», «The scientific-research co-operation in the Caspian Sea».

On the whole the forum held at the «Avaza» national tourism zone drew attention the world by its significance.

MYHMANLARA SÖZ BERÝÄRIS

12-nji awgustda — Hazaryň gününde, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda, taryhda ilkinji gezek Hazar ykdysady forumy geçirildi. Oňa dünýäniň 60-a golaý ýurdundan döwlet we jemgyyetçilik işgärleri, halkara guramalaryň ýolbaşçylary, syýasatşynaslar, işewürlerdir alymlar, habar beriş serişdeleriniň wekilleri gatnaşdylar. Biz hem şol taryhy wakalara dahilly bolup, foruma gatnaşmaga gelen daşary ýurtly myhmanlaryň birnäçesi bilen söhbetdeş bolduk. Olaryň käbirleriniň Hazar täsirlerini okyjylara yetirmegi makul bildik.

Akram IDRISOW,
«Астраханский морской порт» ýapyk paýdarlar jemgyyetiniň baş direktry:

— Birinji Hazar ykdysady forumyna gatnaşmak üçin Astrahan'dan uly wekilçilikli topar bolup geldik. Biziň aramyzda döwlet we jemgyyetçilik işgärleri, kompaniyalaryň, ylmy intelligensiýanyň wekilleri, işewürler bar. Hazar ykdysady forumy köptaraplaýyn meseleleri öz içine aldy. Munuň özi ilki bilen, Hazarýaka sebitiniň strategik ähmiyetiniň gün-günden artyandygy bilen baglydyr diýip arkayýn aýdyp bileris.

11-nji awgustda telekeçilik meseleleri boýunça Türkmen-astrahan geňeşiniň birinji mejlisiniň geçirilmegi astrahanly işewürler üçin täze mümkünçilikleri açdy. Mejlisin çäklerinde hususy düzümleriň arasynda gönü gatnaşyklary ýola goýmak, özara maya goýum mümkünçiliklerini artdyrmak hem-de bilelikdäki taslamalary amala aşyrmak boýunça önde durýan wezipeler kesgitlendi. Şeýle hem Astrahanyň kompaniyalarynyň birnäçesiniň önümleri Hazar innowasion tehnologiyalar halkara sergisinde görkezildi.

Men «Астраханский морской порт» ýapyk paýdarlar jemgyyetine wekilçilik edýärin. Jemgyyetimiz, esasan, yükleri daşamak, olary üstaşyr geçirmek hem-de içerkى suw ulaglary üçin zerur şertleri döretmek bilen meşgullanýar. Biz sebit ýrtlarynyň iri portlary bilen ýakyndan hyzmatdaşlyk edýäris. Türkmen Lideriniň başlangyjy bilen geçirilen Hazar ykdysady forumy bolsa şol netijeli gatnaşyklary has-da giňeltmäge itergi berdi. Forumda gatnaşyjylaryň her biri üçin şeýle mümkünçilikleriň dörändigini uly ynam bilen aýdyp bileris.

Elmir WELIZADE,
Azerbayjanyň ulag, aragatnaşyky we ýokary tehnologiyalar ministriniň orunbasary:

— Hazar ägirt uly geosyýasy we geoykdysady mümkünçiliklere eýe bolan deňizdir. Onuň baýlyklary — energetika we uglewodorod serişdeleri bu günüň gün sebit ýrtlarynyň bähbitlerine hyzmat edýär. Ulag-üstaşyr mümkünçilikler bolsa Hazar yklymlary birleşdiriji «altyn halka» öwürüyär. Sebit ýrtlary Hazarýa baýlyklaryny netijeli peýdalanmak uğrunda tagallalary birleşdirýärler. Awazada ilkinji gezek geçirilen Hazar ykdysady forumy bolsa bu ugurda anyk ädimleriň biridir.

Forumuň çäklerinde Hazarda ulag ulgamynda hyzmatdaşlygy ösdürmek boýunça gepleşiklere aýratyn orun berildi. Çünkü hut ulag boýunça gatnaşyklar deňzinň uglewodorod serişdelerini tygşytlap, onuň ulag-logistik hem-de üstaşyr-sowda mümkünçiliklerini artdyrmaga yardım berýär. Munuň özi geljegin nukdaynazaryndan has uly ähmiyete eyedir.

Biz sebit hem-de dünyä döwletleri bilen Hazarýa üstaşyr-ulag mümkünçiliklerini artdyrmak boýunça meseleleriň giň toplumyny ara alyp maslahatlaşdyk. «Demirgazyk — Günorta», «Gündogar — Günbatyr» ugurlary boýunça sôwda-ykdysady hyzmatdaşlygyň ileri tutulýan ugurlaryny kesgitledik. Yükleri daşamak, yerlemek we üstaşyr geçirmek üçin kuwwatly port düzümleriniň bar bolan binýadyny kämilleşdirmegin mümkünçiliklerine seretdik. Bu bolsa ulag meselesiniň Hazar gepleşikleriniň gün tertibindäki ähmiyetini ýene bir ýola açyp görkezmäge yardım etdi.

**Azat LUTFULLIN,
«Татнефть» kompaniyasynyň wekili:**

— Biz birinji Hazar ykdysady forumyna hem-de Hazar innowasion tehnologiýalar sergisine gatnaşmak maksady bilen Awazada myhman bolduk. Dogrusyny aýtsam, bu ýerde özümi gayry ýurtda ýaly duýmadym. Biziň dilimizde, däp-dessurlarymyzda, hatda gündelik ullanýan sözlerimizde-de örän ýakyn menzeşlik bar. Meniň adymyň özi muňa ýekeje delil. Meni ilki bilen halklarymyzyň özara ýakynlygy haýran galdyrdy.

Kompaniyamyz barada aýtsam, «Татнефть» indi 75 ýıldan gowrak wagt bări Russiyanyň öndebarlyj nebit kompaniyalarynyň biri bolmagynda galýar. Nebiti gazyp almak, gaytadan işleme, nebitimiň pudaklary bilen bir hatarda, maliye ulgamy boýunça hem iş alyp barýarys. Biziň dünyäniň çar künjünde iri hyzmatdaşlarymyz bar. Türkmenistan bilen hyzmatdaşlykda «Татнефть» kompaniyasy birnäçe ýıldan bări Goturdepe ýatagynda iş alyp barýar. Biz Türkmenistandyk alyp barýan işlerimiz dogrusynda ýörite videoşekilleri taýyärlap, forumyň çäklerindäki sergide görkezdik.

Biz birinji Hazar ykdysady forumyndan kompaniyamyz üçin täze-täze mümkünçilikleriň açylmagyna garaşdyk. Edil şeýle-de boldy. Hazaryaka ýurtlaryndan we beýleki birnäçe döwletlerden gyzyklanma bildirýän taraplar biziň bilen gönü gatnaşyklary ýola goýmagy teklip etdiler. Bu, elbetde, biziň üçin diýseň ähmiyetli. Kompaniyamyzyň Türkmenistan bilen gatnaşyklaryny has-da ýygjamlaşdymak üçin ähliz zerur şertler, degişli enjamlardyr tehnikalarymz hem bar. Esasy zat — isleg. Isleg bolan ýağdaýında hyzmatdaşlygam giñeldiler, anyk taslamalar-da durmuşa geçiriler.

**Berik AHMETOW,
Gazagystanyň Ş. Yesenow adyndaky Hazar döwlet
Tehnologiya we inženerçilik universitetiniň rektory:**

— Hazar deňzi diňe bir ägirt uly tebigy we mineral serişdeler, gaytalanmajak biodürlülige eýe bolman, eýsem, onuň kenarynda ýasaýan halklaryň köpasyrylyk ykbalydyr. Hüt şonuň üçin hem Hazar meselesi jikme-jik öwrenilmäge hem-de onuň mümkünçilikleri deň-derejeli peýdalanylmaǵa mynasypdyr. Bu ugurda sebit ýurtlarynyň Baştutanlary tarapyndan netijeli işler, anyk taslamalar durmuşa geçirilýär. Türkmenistanyň hormatly Prezidentiniň Hazar strategiýasy aýratyn many-mazmuny bilen tapawutlanýýar. Birinji Hazar ykdysady forumy şol strategiýanyň täzece nusgasyny döretdi diýsek, ýalňyşmarys.

Dünyä möçberinde globallaşmak hadysasynyň barha giň gerim alýan döwründe Hazaryň geoykdysady mümkünçilikleri has uly ähmiyete eýe bolýar. Ol mümkünçilikleri häzirki zamanyň ileri tutulýan ugurlary bilen baýlaşdyrmak — ine, biziň möhüm wezipämiz. Bu bolsa, ilkinji nobatda, yılmy-intellektual tehnologiyalar, öndebarlyj tejribeler bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr.

Forumyň çäklerinde Hazarda yılmy barlaglar boýunça hyzmatdaşlyga bagyşlanan mowzukläýyn maslahatyň guralmagy-da hüt şu möhüm wezipelerden ugur alýar. Ylym adamý hökmünde ýekeje zady nygtamak isleyärin. İslendik mesele, goý, ol Hazar bilen bagly bolsun, ýa-da başga ugurlar, tapawudy ýok, yılmy taydan seljerilmeli hem-de degişli hünärmenleriň garaýýslaryndan ugur alynmaly. Ine, hüt şeýle edilende anyk ädimler ädiler, döwletli tutumlar durmuşa geçiriler. Bu Hazar meselesi babatda-da şeýle bolmagynda galýar.

**Ýazga geçiren
Aýgül RAHYMOWA,
Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň talyby.**

«Daglar gorayär, deñizler birleşdiryär» diyen rast aýdylan aýtgy ähli halklarda diyen ýaly ýörgünlü. Köpüsi diyen ýaly daglardan gözbaş alyan çeşmeler bireşip, deryalara, deryalar bireşip deñizlere, deñizler bolsa dünýä ummanlaryna öwrülyär. Dürli yklymlardaky yüzlerce derýalar Zeminiň myhy saýylyan gojaman daglaryň döşlünden alyan suwy bilen ýakasynthaky halklary gandyryp, ekläp-saklap, jülgesinde ençeme medeniyetleri döredyän dirilik çeşmesi. Aýdylyşy ýaly «derýalar öz suwuny içmeyärler», yklymlary birleşdiryän joşly onlarça deñizlere öwrülyärler. Hazar — ýakasynthaky ençeme halklar üçin medeni sallançak bolan, taryhy dünýä ýaly gadymy, şol zerarly turkmenlerde «gojaman Hazar» adyny alan joşly, möwçli deñizleriň biri. Hazarýaka sebiti dünýäde möhüm häsiyete eye. Geosyyasy, geoykdysady taýdan dünýäniň kuwwatly döwletlerinin hem gyzyklannalarynyň görnügen yeri. Ony Merkezi Aziýa, Orta Gündogar, Kawkaz, Ýewropa sebitlerinden üzne asla göz öňüne getirmek mümkün däl. Çünkü ony jähækäp oturan baş döwlet aǵzalan sebitlere-de dahlyy.

Ine, şeýle möhüm ähmiyetli sebitde ykdysady hyzmatdaşlygyň taze nusgasyny döretmek üçin Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan Hazarýaka döwletlerinin Baştutanalarynyň Astrahanda bolan IV sammitinde hemişelik hereket edyän Hazar ykdysady forumyny döretmek we onuň mejlislerini biziň döwletlerimiziň kenarýaka şäherlerinde gezekli gezegine geçirmegi teklip edipdi. Hormatly Prezidentimiziň bu başlangyjy 2018-nji ýylyň 12-nji awgustynda Aktauda geçirilen V sammitiň jemleyiji resminamasında berkidildi. Şeylilikde, Türkmenistanyň başlangyjy boyunça 2019-nji ýylyň 11-12-nji awgustynda «Awaza» milli syýahatçylıq zolagynda birinji Hazar ykdysady forumu üstünlikli geçirildi. Forum Hazarýaka döwletleriň arasyndaky hyzmatdaşlygy has-da işjenleşdirmekde, Hazaryň dünýä geosyyasatyndaky ähmiyetini artdyrmak üçin möhüm bolan syýasy-diplomatiki, hukuk, söwda-ykdysady binýady taýýarlamakda nobatdaky möhüm ädim boldy. Eýsem, dünýäde ykrar edilen turkmen Lideriniň teklibi boyunça badalga alan Hazarýaka hyzmatdaşlygynyndaky bu taze formatyň jemleriň ähmiyetini námelerde görmek bolýar?

Birinji Hazar ykdysady forumynyň ilkiniň ähmiyeti onuň Hazarýaka sebitiniň dünýäniň geosyyasy kartasynyndaky ähmiyetini ýene-de bir gez ýokary galdyranlygynda bolsa gerek. Çünkü Ýewropa bilen Aziýanyň serhedi Hazaryň üstünden geçýär. Bu sebit Ýewropa bilen Aziýanyň arasyndaky özboluşly medeni-syýasy köpri. Hazarýaka sebiti ir döwürlerden bări dünýäniň geosyyasy, geostrategiki we geoykdysady taýdan möhüm hem amatly çäk bolupdy. Hazar gadymy etden bări Beýik Yupeý yolunyň uğrunda halkara söwda-ykdysady ýollarynyň möhüm çatrygy. Bu ýerde Demirgazyk bilen Günortanyň, Gündogar bilen Günbataryň arasyndaky çar-para söwda ýollary kesişyär.

Eýsem, Hazarýaka sebitiniň dünýä geosyyasatyndaky omy şu günki gündé we geljekde nähili bolmaly?! Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedow forumыň çağında geçirilen «Hazar deñzi: Halkara ykdysady hyzmatdaşlygy ösdürmegiň bähbitleri» atly halkara maslahatyň dabaraly mejlisindäki taryhy çykyşynda ony şeýle kesitledi: «Hazar deñzi dünýädäki täsin ýerdir. Bu ýerde, onuň kenarlarynda asyralaryň dowamynda halklaryň arasynda gatnaşyklaryň aýratyn, özboluşly gömüşi emele geldi, Gündogaryň we Günbataryň arasyndaky siwilazion gatnaşyklaryň köprüleri guruldy... Hazar deñziniň geljegi barada aýtmak bilen, Türk-

UMUMYHAZAR HYZMATDAŞ

LYGYNDA TÄZE MEÝDANÇA

menistan oňa tutuş dünýäniň geljegi babatda garayar we özünüň işini Birleşen Milletler Guramasynyň Durnukly ösüşiň maksatlaryny ýerine ýetirmek boýunça işi bilen utgaşdyryar. Biz geografik babatda hem, durmuş-ykdysady babatda hem Hazary BMG-niň 2030-nyj ýyla čenli strategiýasynyň ugurlarynyň biri hökmünde hasaplayarys».

Forum özünüň giň wekilçilikli halkara çäreleriniň toplumy bolandygy bilen tapawutlandy. Türkmenistanyň Prezidentiniň sözleri bilen aýdylsa, forum Hazar sebitini ösdürmek, Hazarda halkara hyzmatdaşlygyň geljegini kesgitlemek meseleleri boýunça köpugurly hem-de yzygiderli gatnaşyklaryň ähmiyetine düşünýän pikirdeşleri bir ýere ýygndady. Oňa 58 döwletden 2 müňe golaý adam gatnaşdy. Olar 34 döwletden gelen resmi wekiliyetleriň, 39 sany halkara guramalarynyň agzalarydyr. Dünýäniň dürlü künjeginde 50 döwletiň 535 sany daşary ýurt kompaniyasynyň 1 müňden gowrak wekili forumyň işine işeň gatnaşdy. Akademiki toparlara 40-dan gowrak adam wekilçilik etdi. Dünýäniň 18 döwletinden bolan 60 sany harbarlar agentliklerinden 115 žurnalıst forumyň ähmiyetini halkara harbarlar giňişligine ýaýdy.

Hormatly Prezidentimiz taryhy çykyşında Hazaryaka sebitinde diňe bir kenarýaka ýürtlarynyň däl, eýsem, beýleki döwletleriň hem bähbitleriniň jemlenmeginiň sebäplerini üç ugur, ýagny sebitiň bay energetika gorlary, yklym möçberindäki ulag-üstaşyr merkezi, halkara söwdany giňeltmek üçin geljegi uly çäk bolup durýandygy bilen şertlendirilendigini aýratyn nygtap belledi. Milli Liderimiz Türkmenistanyň çärýek asyrdan gowrak dowam eden umumyhazar gepleşiklerine döwletimiziň goşandyny aýratyn belledi. Türkmenistanyň başlangyjy bilen Hazaryň hukuk derejesini kesgitlemek boýunça 2002-nji ýilda Aşgabatda Hazaryaka döwletleriniň Baştutanlarynyň sammitlerine badalga berildi. Aşgabat duşuşygy, onda kabul edilen ýörelgeler geljekki duşuşyklaryň ýol görkeziji kartasyna öwrüldi. Aşgabatdan başlanan bu diplomatik marafon Hazaryaka döwletleriniň ählisinde (Eýran, Tähran – 2007, Azerbayjan, Baku – 2010, Russiya, Astrahan – 2014, Gazagystan, Aktau – 2018) geçirilip, 2018-nji ýilda Hazar deňziniň hukuk derejesi hakyndaky Konvensiya gol çekilmegi bilen ýeňişi tamplandı. Konvensiyanyň baglaşylmagyna čenli gepleşikleriň çylşyrymlı tapgyrynda Türkmenistanyň Baştutaný tarapyndan hyzmatdaşlygyň aýry ugurlary boýunça teklip edilen möhüm baştaraplaýyn ylalaşyklaryň ençemesiniň — Hazar deňziniň gidrometeorologiyasy, Hazar deňzinde adatdan daşary ýagdaylaryň öňüni almak we ýok etmek, Hazar deňziniň suw biologik serişdelerini gorap saklamak we rejeli peýdalanmak, Hazaryaka döwletleriniň arasynda ulag we söwda-ykdysady hyzmatdaşlyk etmek hakynda hökümetara Ylalaşyklarynyň Astrahan we Aktau sammitlerinde gol çekilendigini bellemek gerek. Bulardan daşgary, Aktau sammitinde türkmen Lideri tarapyndan öňe sürلن Hazar deňzinde ýlmy-barlaglary geçirmek, Hazarda gözleg we halas ediş işleri ulgamynda baştaraplaýyn ylalaşyklary işläp tayýarlamak babatynda häzirki wagtda işleriň dowam edýändigini nygtamalydyrys.

Birinji Hazar ykdysady forumy Türkmenistanyň Prezidentiniň daşary syýasatyndaky Hazar ugrunda nobatdaky täze başlangyçlaryň, teklipleriň halkara bileşigine ýetirilen meýdança boldy. Olar dört ugry öz içine aldy:

1. Hormatly Prezidentimiz Hazaryň kontinental ýollaryň çatrygynda ýerleşendigini göz öňünde tutup, Hazar sebit lojistika merkezini döretmek pikirine gaýtadan gaýdyp geldi.

2. Halkara innowasion-tehnologiýalar merkezini döretmek hem-de ony «Hazarýaka innowasion şäheri» diýip atlandyrmak.

3. Türkmenistanyň Hazar ekologiýasy maksatnamasynyň döredilmegi ugrundaky alyp barýan işleri ulgamlayıň alyp barmak üçin Hazar üçin «ýaşyl diplomatiýanyň» netijeli ýolaryny ýola goýmak.

4. BMG-de Hazar sebitini toplumlaýyn ösdürmek boýunça giňişleýin we köptaraplaýyn gepleşikleri, şol sanda şu forumyň işiniň barşynda aýdyljak pikirlere we bahalara esaslanylý gepleşikleri geçirermek.

Forumda dabaraly maslahatdan we umumy mejlisden daşgary geçirilen 6 sany mowzuklaýyn maslahatlarda Hazar sebitinde sówda-ykdysady, ulag, energetika hyzmatdaşlygynyň geljegi, senagaty ösdürmegiň mümkincilikleri ara alyp maslahatlaşdy. Hazar üçin «ýaşyl ykdysadyjetiň», ylmy barlaglar boýunça hyzmatdaşlyk hem gün tertibinde möhüm meseleler boldy. Türkmenbaşynyň Halkara deňiz portunda guralan Hal-kara Hazar innowasion tehnologiýalar sergisi we «Türkmen sâhrasy — 2019» atly halkara awtosergisi sebitiň ykdysady mümkinciliklerini dünýä üçin açyp görkezmäge mümkincilik berdi. Hazarýaka döwletleriň ykdysadyjet, ulag ministrleriň hem-de işewürleriniň duşuşyklary geçirildi. Gatnaşyán ýurtlaryň wekiliyetleriniň arasynda ikitaraplaýyn duşuşyklar geçirildi. Birža sówdalary guraldy. Umumy bahasy ABŞ-nyň 380 million 179 mün dollarystan gowrak hem-de 96 mün 600 manatlyk örän köp sanly — 256 sany baglaşylan geleşikler birža sówdalarynyň netijeleri boldy. Yurdumzyň işewürleri içerkى bazar üçin umumy bahasy 43 million manatlyk geleşik baglaşdylar. Munuň özi «Açyk gapylar» syýasatyny alyp barýan Türkmenistanyň Yewraziýanyň deňiz derwezesinde dünýä üçin amatly, özara bähbitli daşary sówda gatnaşyklary üçin elmydama aacykdygyny ýene-de bir gezek subut etdi. Forumyň meýdançasynda 57 sany halkara resminamasyna gol çekilmegi-de onuň uly üstünligidinden nysan.

Hormatly Prezidentimiz birinji Hazar ykdysady forumynyň uly ýoluň başlangyjydygyny, şeýle usulyň Hazarda strategik gatnaşyklary we hyzmatdaşlygy ýola goýmagyň täsirli gurlyna öwrülmegine bil baglayandygyny nygtap belledi. Russiyanyň hökümet Baştutanynyň forumda eden çykyşynda ikinji Hazar ykdysady forumynyň indiki ýýlda Astrahan şäherinde geçirmek baradaky başlangyjy yylan etmegi munuň özi eýyäm Türkmenistanyň Prezidentiniň hyzmatdaşlygyň şeýle meýdançasyndy dowam etdirmek hakydaky başlangyjynyň sebitde goldaw tapmagydyr.

Dünýäde globallaşmak ýagdaýynyň čuňlaşyán şertlerinde deňizýaka sebitleriň özara utgaşmasynyň gerimde ýaybaňlanýar. Şeýle sebitara utgaşmalarynyň ençemesiniň onyň mysallary bar (1995-nji ýýlda esaslandyrylan Yewropa Bileşigi — Ortaýer deňzi hyzmatdaşlygy ýa-da Barselona prosesi, 1999-njy ýýlda döredilen Gara deňiz ykdysady hyzmatdaşlygy guramasy). Hazarýaka sebitinde Türkmenistanyň başlangyjy boýunça sebitara utgaşmasynyň täze görnüşi — hemişelik hereket edyän Hazar ykdysady forumy diňe bir sebitara ykdysady integrasiýany däl, eýsem oňa ýanaşyk sebitleriň ählisiniň — Merkezi Aziýanyň, Orta Gündogaryň, Kawkazyň, Russiyanyň Wolgaýaka sebitiniň özara sazlaşykly utgaşmasynnda möhüm binýady döretti. Bu ýerde

gürrüniň diňe bir özbaşdak alnan, lokal ähmiyetli Hazarýaka sebiti hakda barmaýandygy düşünüklidir. Sebite ýanaşyk, özem diňe Hazarýaka sebiti döwletleriniň gatnaşyán ozal hereket edyän hökümétara (Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygy), sebitara (Gara deňiz ykdysady hyzmatdaşlygy guramasy, Şanhyá hyzmatdaşlyk guramasy, Ykdysady Hyzmatdaşlyk guramasy (EKO)) guramalarynyň iş tejribesi Hazarýaka sebitinde hem özara bähbitli taze sebitara utgaşmanyň zerurdygyny görkezýär. Birinji Hazar ykdysady forumynyň üstünlikli geçirilmegi şeýle utgaşmanyň ilkinji kerpijini goýdy. Hazarýaka sebitini olaryň ählisi üçin tagallalary birleşdirmegiň «altyn ortalygyna» öwürdi: Hazar Yewraziýa yklymynyň ençeme sebitlerini özune «dartyjy nokada» — merkeze öwrüldi. Bu bolsa Türkmenistanyň Prezidentiniň Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygyynyň çağindäki hyzmatdaşlygy has giň geografiya we ykdysady giňişliklere çykarmak boýunça başlangyçlarynyň durmuşa geçyändiginiň subutnamasydyr. Diýmek, Türkmenistanyň Prezidentiniň çykyşynda Hazarýaka utgaşygynyň geljekki arhitekturasy kemala getirilende sebit halkara bileşikleriň ençemesiniň — Ykdysady hyzmatdaşlyk guramasynyň, Şanhyá hyzmatdaşlyk guramasynyň, Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygyynyň onyň iş tejribesini öwrenmegi maksadalaýyk hasaplasyandygy hakda pikiriň ýaňlanmagy tötden däldir.

Şeýlelikde, Yewraziýanyň serhedinde «Hazarýaka sebiti» adyny alan taze ykdysady utgaşmasynyň arhitekturasy kemala gelýär. Bu ýerde dünýä global energetika hopwsuzlygynyň meseleleri çözülyär. Yewraziýanyň Hazarýaka «zerrin guşagynda» Beýik Yuþep ýolunu gaýtadan dikeldyän köpşahaly ulag-üstaşyr geçelgeleriniň halkalary seleşyär. Gojaman Hazarda sebitiň ekologiýa we suw diplomatiýasynyň möhüm meseleleriniň çözögündine jogap agtarylýar. Munuň üçin, ilkinji nobatda, Hazarýaka sebiti parahatçylygyň dayanýy bolmaly.

Hut şu we beýleki toplumlaýyn meselelerde özara tagallalary birleşdirmek sebitiň döwletleriniň Baştutanlaryndan hyzmatdaşlygyň taze onaýly meýdançasyny tapmagy talap edyär. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow tarapyndan teklip edilen hem-de ählumumy goldawa mynasyp bolan Hazar ykdysady forumynyň Hazarýaka utgaşygynnda şeýle meýdança öwrülyändigi şübhesiszdir. Üstünlükli geçirilen forum hormatly Prezidentimiziň daşary syýasatynyň Hazar ugrunda taze möhüm sahypany yazdy. Hazarýa Yewraziýa geosýýasatynyň möhüm halkasyna öwürdi. Bu bolsa Hazarýa, hakykatdan-da, yklymyň ylalaşyk, dostluk, hyzmatdaşlyk deňzine öwülyändigini ýene bir gezek subut etdi.

Türkmenistanyň Prezidentiniň: «Biz Hazar deňzini hyzmatdaşlygyň, össüşiň we rowaçlygyň, gapma-garşylyklardan hem-de agzalalykdan azat giňişlik, döwletleriň, halkara guramalarynyň, işewürligiň, ylmy we tehnologiya kuwwatynyň birleşyán ýeri hökmünde görmek isleyäris. Biz strategik geljegi hut şeýle kesgitläp, ony Hazar üçin «geljegiň nusgasy» diýip atlandyrýarys» diýen sözleri umumyhazar strategiýasında ýolgörkeziji ýşyk bolar!

Jumamyrat GURBANGELDİÝEW,
Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň
Halkara gatnaşyklary instituty.

В эпоху могущества и счастья под мудрым руководством нашего глубокоуважаемого Президента Гурбангулы Бердымухамедова во всех отраслях ведутся широкомасштабные реформы. К этим реформам твёрдо можно отнести транспортную дипломатию нашего государства.

Международные инициативы Президента Туркменистана по вопросам создания международной транспортной системы были озвучены на сессиях Генеральной Ассамблеи ООН, на саммитах руководителей стран СНГ, стран ШОС, руководителей Прикаспийских государств и на других высоких международных форумах.

Сегодня развитие транспортной отрасли Туркменистана имеет важную роль не только в стране или в отдельном взятом регионе, но и во всём мире. Примером этому можно отнести проведённую в 2016 году в городе Ашхабаде под эгидой ООН Глобальную Конференцию по устойчивому транспорту, а также состоявшийся в 2018 году в Национальной туристической зоне «Аваза» Международный форум высокого уровня «Великий шёлковый путь — к новым рубежам развития» в котором участвовали министры транспортных отраслей стран-участников Соглашения о транзитном и транспортном сотрудничестве (Соглашение по маршруту Ляпис Лазули) между Исламской Республикой Афганистан, Туркменистаном, Азербайджанской Республикой, Республикой Грузия и Турцией.

В числе важнейших задач интеграции Туркменистана в транспорте является дальнейшее расширение национальной

инфраструктуры по линии главных магистралей, связующих маршруты в направлениях Восток — Запад и Север — Юг.

Под руководством нашего национального лидера транспортная отрасль всё больше совершенствуется. Сегодня в Туркменистане вводятся в эксплуатацию уникальные сооружения — железные дороги и автомобильные мосты. Железные дороги Казахстан — Туркменистан — Иран, международный морской порт в городе Туркменбаши, высокоскоростные автомобильные дороги, современные аэропорты и другие структуры сооружения по праву стали самыми значимыми событиями в упрочнении эффективных отношений между нашей страной и государствами Центральной Азии.

Международный морской порт, который был построен и введён в эксплуатацию в городе Туркменбаши открывает возможность отправки грузов в различные страны, а также приходу грузов из Китая, Японии, Кореи и стран Центральной Азии.

Транснациональная магистраль Север — Юг, железная дорога и автомобильные мосты через Амударью, стальная ветка Керки — Ымамназар (Туркменистан) — Акина (Афганистан), а также начатая к строительству автобан Ашхабад — Туркменабат свидетельствует об огромных логистических возможностях Туркменистана. Сданная в эксплуатацию железнодорожная дорога Серхетабат — Тургунди способствует подключению Афганистана в транспортно-логистическую систему Туркменистана, а через неё к международным сетям.

Гражданская авиация играет

одну из важных, ключевых ролей в развитии транспортных услуг. Как известно, в 2016 году в городе Ашхабаде был открыт крупнейший в Центральной Азии Международный аэропорт, а также в феврале месяце 2018 года в городе Туркменабат стала функционировать ещё одна воздушная гавань — новый международный аэропорт. В настоящее время строится новый аэропорт в городе Керки, который за час сможет принять 100 пассажиров.

Учитывая нашу важную географическую расположность, начинаниями нашего уважаемого Президента создаются международные транспортно-транзитные коридоры, которые обеспечивают результативность мультимодальных движений.

Наша страна и в будущем будет развивать международные транспортные связи, чтобы соединить национальные сети с международной системой коммуникаций как в южном, так и восточном направлении. Это обеспечит нам выход на мощные экономические центры, как Китай, Индия, Пакистан и другие страны Азиатско-Тихоокеанского региона.

Начинаниями нашего лидера Гурбангулы Бердымухамедова транспортная отрасль Туркменистана всё больше обретает глобальные масштабы и развитие данной инфраструктуры происходит с нарастающей интенсивностью.

Сапар ШАЙЫМОВ,
преподаватель института
телекоммуникаций
и информатики Туркменистана.

РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ ТУРКМЕНИСТАНА

Hazar dünýä ummany bilen birleşmeýän ýeke-täk deňizdir

Hazar deňziniň häzirki tutýan meýdany 372 müň inedördül kilometrdir. Demirgazykdan-günorta uzynlygy 1300 kilometre ýetip, ininiň iň dar ýeri 200 kilometr, iň giň ýeri bolsa 800 kilometrdir.

Hazaryň suwy duzly bolup, Wolganyň guýyan ýerinde her litrde 0,05 %, günorta-gündogar kenarynda 11-13 % -e ýetyär.

Deňziň suwunyň derejesi üýtgap durýar, häzirki maglumata görä, Yer togalagynda kabul edilen deňiz derejesi kadasyndan Hazaryň suwy 27,16 metr aşakdadır.

Hazar deňziniň iň čuň ýeri 1025 metrdir.

Ylmy Hazaryň ir döwürlerde häzirkisinden birnäçe esse köp ýeri tutan deňzin galyndysydygyny habar berýär.

Hazar deňzi fiziki-geografik nukdaýnazaryndan 3 bölege —Demirgazyk Hazara, Orta Hazara we Günorta Hazara bölünýär.

Hazar deňziniň kenarlary umumylykda alanynda, 6500-6700 kilometre, içindäki adalary bilen bilelikde bolsa 7000 kilometre uzalyp gidýär.

Hazar deňziniň çägindé umumy meýdany 350 inedördül kilometri tutýan 50-ä golaý uly-kiçi adalar bar. Olaryň has ulular Aşyrada, Garasuň, Gum, Daş, Zýanbil, Sengi-Mugan, Ogurjaly, Gygyll adalaradyr.

Hazar deňziniň uly aýlaglary şulardyr: Agrahan aýlagy, Gyzylar aýlagy, Kaydak aýlagy, Gazak aýlagy, Türkmenbaşy (önüki Krasnowodsk) aýlagy, Türkmen aýlagy, Esenguly, Enzeli, Girkan, Garabogaz.

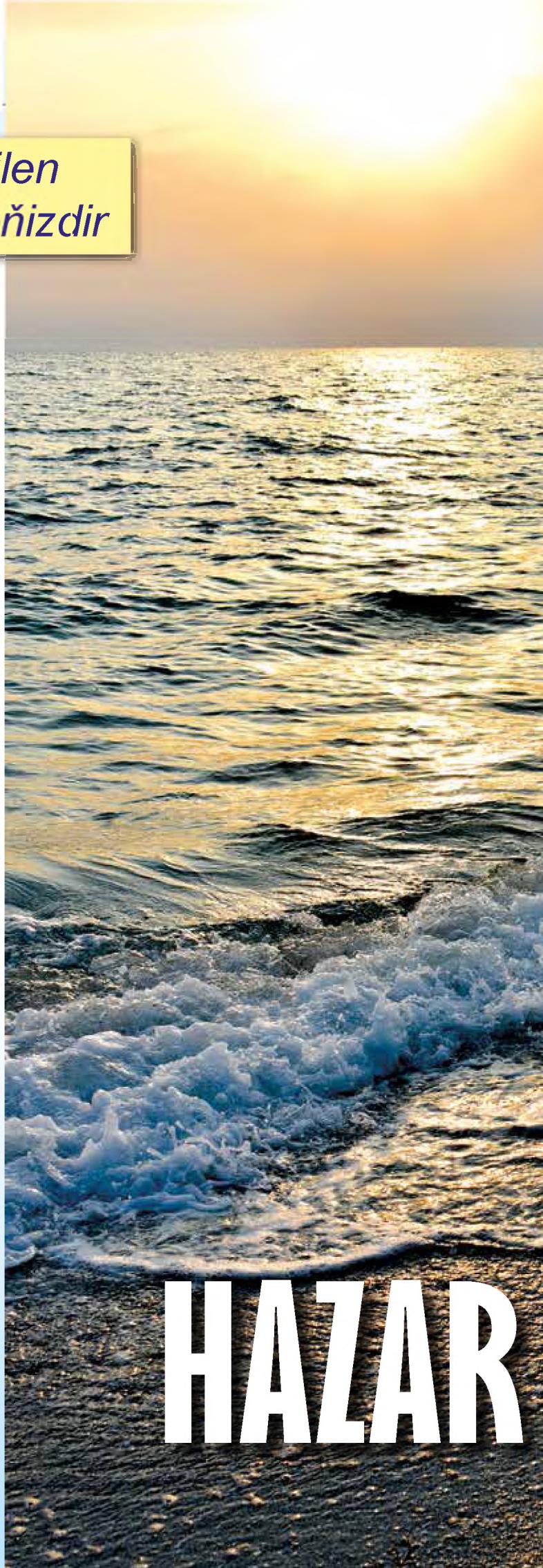
Hazar deňzine ýanaşyk ýerler «Hazarýaka sebitleri» diýlip atlandyrylyar.

Hazar deňziniň suwlary Türkmenistanyň çägindé 600 kilometre uzalyp gidýär, kenarýakasynyň uzynlygy bolsa 1200 kilometrdir. Zakaspi topragynyň geografik taýdan öwrenilmegi hut şu kenardan başlanypdyr. Türkmenistanyň goňşy döwletler bilen ykdysady, syýasy, medeni aragatnaşyklarynyň esaslary hem bu kenar bilen baglydryr.

Türkmenbaşy aýlagynyň ýakasyndaky Türkmenbaşy party iň baýry hem möhüm strategik çatrykda ýerleşen geçelge- dir. Taryhy maglumatlar Hazar deňziniň gündogar kenaryny öwrenmek meselesiniň aşa gzyklanma bilen birnäçe asyr ozal başlanandygyny habar berýär. Ylmy taýdan öwrenijileriň aýtmaklaryna görä, mundan 10 million ýyl çemesi ozal dörän, özem dünýä ummanynyň bir bölegi bolan Sarmat deňziniň bölünmegi bilen Hazar we Gara deňizleri döräpdir. Muňa şayatlyk edýän antropologik, taryhy, medeni, tebигy şayatnama kändir.

Biziň eyýamymzdan ozalky 282-285-nji ýıllarda şa Selewk I-niň tabşyrygy bilen geograf Patrokl Makedoniýalynyň Hazar deňzine barlag gurandygы hakda maglumat saklanyp galypdyr.

1714-1715-nji ýıllarda Pýotr I-njiniň buýrugy boýunça A.Bekowiç-Çerkasskiniň ýolbaşçylygynda by deňziň Gün- dogar, has anygy Türkmen (soň Zakaspiýski adyny alan) kenaryna ekspedisiya guralýar. Soňra 1720-nji ýılda Karl fon Werdeniň we F. I. Soýmonowyň baştutanlygynyndakı gid-

HAZAR

DENZI

*Hazaryň florasy we faunasy, şeýle-de tebигy
taýdan таśinlikleri bilen haýran galdyryjydyr*

rografik ekspedişa Hazar deñzini öwrenmek işini has giň yaýbaňlandyrýar.

XIX asyryň başynda I. F. Kolodkin tarapyndan Gündogar kenaryň instrumental surata alyş işleri, soň şol asyryň ahyrynda N. A. Iwaşinsew tarapyndan instrumental-geografik çyzgy işleri yerine yetirilýär. 1866-njy ýýlda N. M. Knipowitç tarapyn dan Hazar deñziniň gidrologik gurluşyny we gidrobiologiyasyny barlamaga baýşlanan ylmy- barlag ekspedişa 50 ýyllap dowam edýär.

Sowet hökümetiniň ilkinji ýýllarynda bolsa, akademik I.M.Gubkiniň we beýleki görnükli alymlaryň bu ýerde nebit gözlemek, suw baýlyklaryny öwrenmek, deñziň gidrogeologik-tektonik aýratynlyklaryna gözegçilik etmek işleri giňden yaýbaňlanýar.

Dürlü kitaplarda hem-de ylmy ýazgylarda Hazar deñziniň Gündogar kenaryna gzyzkylanmanyň gaty uly bolandygy bellenilýär. Meselem, gadymy taryhçy Pliniý Ulusynyň (biziň eýýmymyzdan öňki I asyr) ýazmagyna görä, Parfiýa patyşalygyna degişli Astauen welaýatynda, ýagny Hazarýaka Türkmenistanda nebit akyp durupdyr. Sähelçe gazsaň derrew çukury doldurýan, hatda ýeriň yüzünde çogup duran nebitli ýerleriň bardygy hakda görenler haýran galyp ýazypdyrlar.

XIII asyrdä ýaşap geçen Muhammet Ibn Najib Bekran özünüň «Janannama» atlandyrylan kitabynda Günbatar Türkmenistandaky, has anygy, Hazara golaý ýerlerdäki nebit kânleri barada anyk agzaýar. Soňky ýazgylardyr maglumatlarda Çeleken (házırkı Hazar) hakda has kân gürrün edilýär. Sebäbi XX asyryň başlaryna čenli nebit diňe şol ýerden çykarylypdyr.

Ylmy maglumatlara görä, Hazaryň haýwanat dünýäsi 1809 görnüşli bolup, şolaryň 415 sany sy oňurgaly jandarlardyr. Deñziň suwunda balyklaryň jemi 101 görnüşi hasaba alnan. Has takygy, onuň 10 kilogram suwuna 1 kilogram balyk düşýär. Ylaýta-da, çapak, takgaz, kepir, töp, çontaly (kefal), çüybalyk, garabalyk, okun, zagara balyk, kilke (külke) has köpdür. İň esasam, «gyzyl balyk» adyny alan bekräniň dünýä gorunyň 20 göterimi Hazaryň suwunda yüzüp ýör. İň bir gymmatly balyk hasaplanýan doky balygy hem Hazar deñzinde duşyar.

Hazar deñziniň ösümlük dünýäsi hem gaýtalanmajak köpdürlidir. Anyk aýdanda, onuň tolkunlarynyň gujagynda hem-de kenaryakalarynda dürlü ösümlikleriň 728 görnüşi duşýar.

Hazar döwlet goraghanasy üç bölümünden — Esenguly, Ogurjaly we Hazar çäkli goraghanasynandan ybarat bolup, deñiz suwy bilen alaňda 262 műn gektar giňışlige uzap gidýär.

Bu ýerde dagara, gyzyljinik, çülük, durna, baýguş, toklutaý

yaly guşlar kop. Gyş aylarynda bolsa bu ýere suw guşlarynyň sanap bolmaýan toplumy jemlenýär. Olaryň içinden aýratyn ünsüni çekýänleri bolsa sakarbalak ýa-da ýerli halkyn atlandyrışý ýaly kaşkaldak, ördek, gülgüne reňkli gzylinjik, guwlaryň dörlü görnüşidir. Ylaýta-da, suwuň yüzünde ýüzlerce metre uzalyp gidýän gülgüne «adany» emele getirýän gzylinjikle-riň sürüsini synlamak aýratyn ýatda galyjydyr. Şeýle-de, bu ýerde ak guýrukly, uzyn guýrukly deňiz bürgüdi ýaly ýyrtyjy guşlara-da duşmak bolýar.

Haýwanat dünýasınıň ýene-de bir tasin jandary Hazar düwlenleridir.

Diňe süýrenjileriň sany 29-a ýetýär. Yöne Hazar guşlar mekany bolup, deňiz suwunda, kenarynda olaryň 293 görnüşine duşmak bolýar.

Dürlü guşlaryň millionlarçasy bahar hem güýz paslynda deňziň üstünden ýa-da onuň ýakasyndan uçup geçýärler. Dürlü guşlaryň millionlarçasy bolsa gyşlamak üçin Türkmen kenaryny saylap alýarlar. Şonda goralýan deňiz aýlagynyň giň akwatoriýasynda hakyky «guş bazary» emele gelýär. Balkan aýlagyndaky Ufra ýarym adasyňyň gaýalarynda ýa-da Da-gada adasynda akgúruk we uzyngúruk bürgütleri arkaýyn synlap bolýar.

Hazar deňzine dürlü guşlaryň üýşmeginiň deňziň gidrohimik hem-de gidrologik deňagramlygyny kermala getirmekde uly ähmiyeti bardyr. Sonuň üçin hem deňziň Türkmenbaşy, Demirgazyk Hazar, Balkan we Mihaýlowsk aýlaglar ulgamy Halkara ähmiyetli Ramsar Konwensiýasynyň aýratyn sana-wyna girizildi.

Hazar goraghanasynyň haýwanat dünýasınıň biologik köpdürüluginiň 10 gösterimden gowragy, ýagny 45 görnüşi seýrek duş gelýänlere we ýitip-ýogalmak howpy abanýanlara degişli bolany üçin Türkmenistanyň Gyzyl kitabyna girizildi. Meselem, Ogurjaly adasy keyikleriň hakyky mesgenidir.

Hazaryň türkmen kenary haýran galdyryjy köpdürülür. Dürlü ösümlikleriň 528-den gowragy bolup, olaryň esasy bölegi Esenguly töwereklerindedir. Şol ösümlikleriň 9-sy endemikdir.

Hazaryň başga-da tebigy tasinlikleri az däldir.

Türkmenistanyň geoglarynyň ylmy çaklamalaryna görä, ýurduň Günbatarynda, has takygy, Hazaryň türkmen böleginde nebit we gaz baýlyklary ýurduň umumy gorylarynyň 3-den 1 bölegini düýär. Körpeje, Gogerendag, Ördekli ýataklarynda bu baýlyklaryň möçberi has ummasız, şertli ekwiwalentde 5,2 milliard tonna diýlip kesgitlenip, sonuç 3-den 2 bölegi nebitdir. Şeýle hem diňe gury ýerde ýene-de 1 milliard tonnalık heniz özleşdirilmédik gorly 10-12 gatlak-ýataklar bardyr. Bulardan başga-da, Demirgazyk Çelekende, Demirgazyk Barsagelmezde, Nebitdagda, Monjuklyda hem-de bu ýataklardan günortarakda ýerleşen Gyzylgum tirseginde heniz üsti açılmadyk ýataklar bar hasap edilýär.

Hazar deňzi tebigy baýlyklaryň gory boýunça iň öndäki sanawlardadır. Şeýle bolansoň, deňiz ýalpaklygynda hem-de onuň kenaralarynda tebigy serişdeleriň gözlenilmegi we senagat taýdan işlenilmegi barha gerimli ýáýbaňlanýar.

Házırkı wagtda umumy gorylary 18,2 milliard tonna şertli ýangyç möçberinde bahalandyrýylan Hazaryň türkmen böleginde önumi paylaşmak şertlerinde dünýäniň meşhur kompaniyalarynyň birnäcesi işleyär.

Garabogaz — hazynaly aýlag

Awazadan 230 kilometr daşlykdaky Garabogaz diýeseň tasin hemem dünýä belli künjekdir. Tutýan meydany 18 müň inedördül kilometre barabar bolan bu tasin aýlag Türkmenistanyň esasy himiýa, çig mal hazynasy hasaplanýar. Sebabı Garabogaz aýlagynyň düybünde Mendeleyewiň periodik tablisasyna girýän elementleriň 60-a golaý ýatyr. Hut şol se-bäpdenem Yer ýüzüniň alymlary Garabogazy bireýyämlerden bări «Dünýäniň gözü gidýän hazynaly köl» diýip atlandyrýarlar. Bärde bisofit, epsomit, nahar duzy, glauber duzy, şeýle-de magniý hloridi, magniý sulfady, kaliý sulfady, astrahanit... garaz, mineral duzlaryň onlarça görnüşleri bar.

Garabogazyň düybündäki baýlyklar nebiti gaytadan işleyän hem-de himiýa senagaty üçin diýeseň gymmatly çig mal serişdeleridir.

Garabogaz köli dünýäniň iň seýrek duz känleriniň biridir. Iň tasin tarapy, Garabogazköl aýlagyndan alynyan çig malyň öwezinı wagtyň geçmegi bilen tebigatyň özünüň dolyanlygydyr. Ýagny, bärde has şor deňiz suwy her ýyl uly möçberli duzuň gorunuň döredýär. Ylmy dilde aýdanda, dünýäde seýrek maddalar türkmen tomsunyň jöwzaly yssysynda suwuň güýçi bugarmagy hem-de tebigy şertlerde maddalaryň özboluşy çylşyrymlı birleşmeleri netigesinde döreyär.

Garabogazköl aýlagynyň tebigy baýlyklary alymlardyr hünärmenlerň takyk aýdyşlaryna görä, senagat önumçılığının onlarça görnüşü üçinem, iýmit senagaty üçinem, saglygy bejeris üçinem... iňňän zerur.

Nahar duzy Hazar deňzi bilen Garagum çölüniň sep-leşigidäki Babahoja, Guwlyköl, Öküzbulak, Gowurdak, Soltansanjar, Uzboý, Hazar ýataklarynda bar. Senagat taýdan birwagtalar özleşdirilen önumçılıgle Guwlyduz kombinaty mysaldyr. Bu kombinatyň önumi diňe içerkى hajatlary kana-

gatlandymak bilen çäklenmän, eýsem daşary ýürtlara hem eksport edilýär.

1972-nji ýýlda Bekdaşda (házirki Garabogazda) natriý sulfat zawody işe girizilýär. Onuň esasy çig mal ýatagy bolan Garlyk kâninde kaliý duzlarynyň 2 milliard tonnadan gowrak gorlary bardyr.

Aýлага çig mal hökmünde kristallaşyp toplanan gorunyň görwümi 16 kub kilometre barabar bolan ýerasty duz şerebeleri hyzmat edýär. «Garabogazsulfatyň» esasy önümi hasaplanýan natriý sulfaty sintetiki ýuwujy serişdeleri öndürmekde, selyuloza — kagyz, aýna, himiya senagatında, matalaryň boyag işlerinde we başga-da bimäce ýerde ulanylýar.

Gyş aýlary Hazar deňziniň suwy 60°C-a čenli aşaklanda, mirabilit örän köp mukdarda Garabogaz aýlagynда çokýär. Garabogaz köli ýalpak bolup, onuň suwy Gün şöhleleriniň astynda güýçli bugarýar. Şol sebäpli Hazaryň deňiz suwuna garanyňda aýlagyň şerebeli suwunda duzlaryň düzümi 15-20 esse ýokarydyr. Kölün 1 litr suwunda brom, kaliý, natriý, magniý mineral duzlaryň 200 gramy bardyr. Bu duzlaryň esasy görnüşi mirabilitdir. Noýabr-mart aýlarynda Garabogaz kölünde 6 million tonna čenli arassa mirabilitiň kristallary emele gelýär. Gyş aýlary aýlagyň üstünden hemise öwüsýän güýçli ýel tolkunlar arkaly kristallaşan mirabiliti kenara zyňýar.

Garabogaz kölünüň kenarýakasyndaky mineral suwlarynyň düzümünde kükürtliwodorodyň mukdary 23-146 mg/dm³ barabardyr. Türkmenbaşy şäherinden 100 kilometr demirgazyk-günbatarda, Hazar deňziniň kenaryna 70-80 metr golaýda, minerallaşmasы 53,6 g/dm³, T-36°C, bolan bromly mineral çeşme bar. Bu täsin künjekde guýudan sekundta 5-6 litr suw çykyp, deňze guýulýar.

Hazar kenarynyň ýene-de bir tebigy täsinligi mineral suwlarydyr patlawuklary (wulkanlarydyr).

Hazar ýarym adasyna tebigat köp dürlü mineral suwlaryň çeşmelerini eçiliplidir. Günbatar Porsyköl we Gülgüne Porsy-

köl patlawuklarynyň bejeriş patlawuk läbigini, şeýle-de ozokeritiň ýataklaryndan alynýan önümleri lukmançylyk maksatlarynda ulanmak has bähbitlidir. Gülgüne Porsykölïň adynyň gelip çykyşy düzümünde aýratyn bakterialaryň we ýodyň bolmagy bilen düşündirilýär.

Mineral suwlaryň we bejeriş palçyklarynyň topolumunda aero-gelio-talassoterapiýany hem ulanyp bolýar. Hazar ýarym adasynda bimäce oňaýly şypahana faktorlary ýerleşýär. Mineral suwlary özleriniň ýokary temperaturasy, pes radioijeňligi we düzümünde ýod, brom, kükürtliwodorod, radon (0-60 eman/l), metanly, azoty we garyşyk gazlar, iki walentli demir, kremniý kislotasy, stronsiy, bariý we b.ş. ýaly biologiki işeň elementleri saklayış boýunça gymmatly bejeriş alamatlar hökmünde häsiyetlendirilýär. Ýarym adanyň suwunda kükürtliwodorodyň emele gelmegi nebitli suwlardan tapylan desulfatlaýy bakteriyalaryň işeňligine baglydyr. Ýarymadada köp dürlü mineral suwlaryň çeşmeleri ýerleşendir. Mineral suwlarynyň düzümünde kükürtliwodorodyň mukdary uly çäklerde – 3,2 – 68,9 milligramma čenli derejede üýtgap durýar.

Ozokerit - mum görmüşli massa bolup, goýy-goňur reňkden gara reňke čenli — nebit gelip çykyşly maddadır.

Muňa 2014-nji ýýlyň tomsunda Jebel şäherçesinde işe girizilen bejeriş palçyklaryny we deňiz duzunu gaplaýan za-wod aýdyň mysaldyr.

Gurbannazar ORAZGULYYEW.

Turkmenistan situated from geo-economic point of view at a very convenient place, at the crossroads of Asia and Europe pays much attention and significance to the development of transport-communication complex at high rates.

The significance of the Turkmenbashy International Seaport constructed on the Caspian Seashore is very great in active integration to economic space of Euro-Asia and the whole world.

The construction of new international seaport is also connected with opening of wide opportunities for air, automobile, railway transport means.

The Farap-Turkmenbashy automobile highway and the branch of the transnational «North-South» railway join with the new seaport on the Caspian Seashore. These ways are long. The goods, going from China to Europe or to Arab Peninsula via the Persian Gulf are transported from the Turkmenbashy International Seaport.

At present the goods coming from China, Japan, Republic Korea, from

the countries of the Commonwealth of Independent States along the route of the Great Silk Road are continually transported via the Caspian Sea to Astrakhan of Russian Federation, to Baku, the capital of Azerbaijan, to the port Bender Abbas of Iran.

With realization of this project more than 2500 jobs were created.

According to this large scale project ferry, passenger and container terminals were constructed. The complex includes general loading terminal, the terminal for loads of granulated products, ship-building and ship-repairing plants. The total area of this multilateral port is more than 1 million 385 square metres.

During the works of deepening the bottom of water area in order the ships could pass to the seaport 75 million cubic meters of earth extracted from the bottom of the sea formed an artificial island. At present large blocks of birds can be seen there.

The total length of the port complex is equal to 3689 meters. Besides hydro-technical structures many buildings were constructed on the seashore.

These structures include the 3450 meters long automobile road and the railway with the length of 20 thousand 295 meters.

The technical structure of the new seaport is equipped with the necessary complex of modern equipments for securing the safety and efficiency of transportation of goods and for protection of environment. The control of the traffic of ships within the area of the port, of loading and unloading process is carried out with automatic and electronic technologies. In order to protect the ecology of the Caspian Sea bio-cleaning equipment were installed. The project was realized in accordance with «Green port» international standards.

The port has the terminal for small loads. Its capacity is intended for 3 million tons of loads per year. This construction is used for transportation of raw materials, oil-chemical products, clinkers, iron, bauxite, aluminium, coal, fertilizers and other products.

The 440 meter long ship mooring has the capacity to serve the three

THE SEA GATE OF ASIA

ships with freight –carrying capacity of 5 thousand tons at the same time.

The total area of the general freight terminal is equal to 261 thousand square metres. Its capacity is equal to 4 million tons of loads per year. The length of the walls of the ship mooring is equal to 625 metres. 4 ships with freight-carrying capacity of 5 thousand tons can be served here. The annual capacity of the container terminal is equal to 400 thousand TEU. The construction of this strategic structure shows the worthy contribution of Turkmenistan to developing export-import logistic complex of Asian region.

The port is equipped with new equipment and loading transport technical machines. Here the Container Freight Station was also built.

One more modern terminal is intended for serving 300 thousand passengers and 75 thousand automobiles.

The ship-building plant is entirely new branch of the national economy. This construction is located in the area of 166 thousand square meters. The production capacity of the plant is intended for building 4-6 ships per year. Besides that ships, tankers can be repaired here.

The modernization of the Turkmenbashy International Seaport, its technological structure carried out according to «Green economy» demands was rewarded with several international and world certificates.

Gurban NAZAROV.

THE OIL OF TURKMENISTAN

The oil! In many countries it is called «a black gold», because in the modern developed world it is impossible to exist without oil and natural gas. That's why in the world market the demand for crude oil and oil products grows more and more. The popular saying «Who owns oil, he owns the guarantee of all successes» remains invariable in the world. Saudi Arabia, the USA, Canada, Russia, Iran, China are considered the most rich countries in oil in the world. The deposits of hydrocarbon resources discovered lately as a result of geological research works give the grounds to reckon Turkmenistan among the countries rich in oil. At

the same time Turkmenistan more and more affirms itself as the country with rapidly growing oil-chemical and gas chemical branches of industry. The plant constructed in the town of Garabogaz in 2014 with the production capacity of 1 million 155 thousand tons of carbamide per year is a bright example of it.

As is known Turkmenistan possesses great reserves of underground and overground natural resources. In Cheleken (at present Hazar) in Nebitdag and other places where the oil goes out stormily and becomes thick, it forms the substances called «cerit», «malta», «half firm asphalt». We can say,

that there is no sulphur in the oil of western Turkmenistan. It shows the high quality of oil.

In the works of ancient historians much information is given about the oil deposits of western Turkmenistan, especially about Cheleken, because until the beginning of the 20th century the oil was extracted only there. Kozhin who arrived in the eastern coast together with prince Bekovich-Cherkasskiy drew the Balkan bay and the oil island on the map composed by him. According to their words they found the «key of oil». In 30-s of the 19th century Turkmens increased the extraction of oil.

The Turkmen oil also attracted

In September of 2007 in his speech at the Columbian University in New York our Leader of the nation said: «The Turkmen land is rich in oil and gas. Mr. Nobel, the founder of the Nobel Prize gathered the oil accumulated on the surface of the earth and transported for sale». If we refer to historical sources until 1917 boring of oil wells were only concentrated in Cheleken, on the Caspian Seashore. Though at that time the oil deposits of Nebitdag, Monjukly, Boyadag were already known. In 1925 the extraction of oil began growing. In 1956 new deposits of oil were discovered. At the beginning of 90s of the 20th century the rich deposits of oil fields were discovered in Ekerem, Gamyshlyja, Barsagelmez, Burun, Gudjik, Chekiler and Gogerendag.

The Turkmen land is rich in

natural resources, especially the Balkan province and the Caspian Sea coast are rich in mineral resources. According to estimations of scientists one third of all the oil and gas deposits of our country are located on the Turkmen part of the Caspian Seashore. Especially the rich deposits of oil are located in Korpeje, Gorendag and Ordekli. Besides that according to estimations there are undiscovered deposits in Northern Cheleken, Nebitdag, in Northern Barsagelmez, Monjukly and in the Gyzylgum section.

On the whole the oil-extracting branch occupies an important place in the national economy.

Our esteemed President Gurbanguly Berdimuhamedov in his speech during the 4th summit of

the Caspian Sea littoral states held in the city of Astrakhan of Russian Federation said: «The region of the Caspian Sea becomes the largest world centre in exporting and transporting the fuel means. Really it demands of understanding the situation on identical level. Turkmenistan considers that co-operation of the Caspian Sea littoral states in the energy sphere is on the high level and in future it will become the work connected with great hopes, it is capable to influence on development in the region and on the world level, and according to the capital investment it will make an influence on increasing business relations and on general geopolitical situation in the world.

«Diyar».

attention of foreign businessmen. The Europeans, brothers Ludwig and Albert Nobel, who had oil co-operatives in Baku began interested in the Cheleken oil. In 1874 Nobel brothers and industrialist Plashkovsky leased the oil wells in Turkmenistan for the term of 20-25 years. Since that time the industrial extraction of oil has begun on the Turkmen land. Exactly, in 1876 the firm of Nobel brothers discovered the fountain in the depth of 37 metres. At that time the co-operative constructed the plant producing kerosene.

In the 20th century the extraction of oil on the Caspian coast was carried out collectively.

SUWY SÜÝJETMEGIŇ USULLARY

Hazar ykdysady forumynda deňiz we köl suwlaryny süýjetmek meselelerine ayratyn üns berlendigini ýatlama gerek. Forumda «Altyn asyr» Türkmen kölünüň ähmiyetine hem juda ýokary baha berildi.

Hydý gezen Garagum sährasynyň gujagyndan asyryň suw desgasynyň — «Altyn asyr» Türkmen kölünüň çekilmegi dünýä ýaň salan ajaýyp taryhy wakadyr. Yer togalagyndaky çölleriň başga hiç birinde hem gabat gelmeyän, bu emeli köl öz gurluşy hem ägirt uly ähmiyeti babatda dünýä halklarynda, has anygy, daşky gurşaw meseleleri bilen gyzyklanýan halkara jemgyyetçiliginde giňden seslenme tapdy.

Şu ýylyň 8-nji maýynda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Garagumuň gujygndaky Akyáyla diýen ýerde — «Altyn asyr» Türkmen kölünüň sebitinde täze döwrebap obanyň, giň gerimli durmuş-önümcilik toplumynyň düýbuniň tutulyş dabarasyna gatnaşmagy hem Türkmenistanyň daşky gurşawy goramak, ählumumy ekologiýa meselelerine döwlet derejesinde uly ähmiyet berýändigini tutuş dünýä aşgär etdi. «2019-2025-nji ýyllarda «Altyn asyr» Türkmen kölünüň sebitini özleşdirmegin Konsepsiýasyna» laýyklykda, bu toplumy iki tapgyrda gurmak maksat edinilýär.

Belli bolşy ýaly, suw — diriliň çesmesi, ýasaýşyň gönezi. Ata-babalarymyz suwuň her bir damjasynyň dänesine deňäp, ony örän aýawly ulanypdyrlar hem-de bu beýik göreläni ýaş nesilleriň aňyna guýupdyrlar. Halkymyzda ýone ýere: «Suw akan ýerine, bagt bakan ýerine» diýilmeýär. Suw baran ýerine ýasaýýş, gülläp ösüş, bagt baryar. Garagumuň gujygyna «Altyn asyr» Türkmen kölünüň çekilmegi bilen hem pederlerimizden miras galan asty-üsti genji-känli bu mukaddes mekana täze ýasaýýş, döwletli döwran dolandy. Bu köle ýurdumyzyň welaýatlaryndan akdyrylýan şor suwlaryň uzak aralyklary geçip, tebigy ýagdaýda süzülmek arkaly, belli bir derejede arassalanyp, eyýäm, içimlik, ekerancylyk üçin gaytadan ulanmaga ýaramly hala gelýändigini, çöl haýwanlarynyň süri-süri bolup, kölüň güzerinden inişleri-de kemsiz subut edýär. Munuň özi sebitiň ekologiýa ýagdaýynyň hem barha gowulanýan-dygyny alamatlandyrýar.

Täze durmuş-önümcilik toplumunda gurulmagy meýilleşdirilýän desgalaryň biri hem bu ýeriň ýasaýjylaryny arassa agyz suwy bilen üpjün etjek suw süýjediji desgadyr. Suwlary süýjetmek usullarynyň tekniki-ykdysady görkezijileri her birimiz üçin hem

gyzykly bolsa gerek. Şonuň üçin bu babatda giňişleýin gürرүн etsek, hasda ýerlikli bolar. Sebäbi islendik ylmabarlag işleriniň netijeleriniň durmuşa ýa-da önemçilige ornaşdyrylmagy üçin zerur hasap edilýän talaplaryň biri hem ol ýa-da başga desganyň ylmy taydan esaslandyrylan tekniki-ykdysady görkezijileriniň bolmagydyr.

Agyz suwuny öndürmekligiň belli bolan usullarynyň içinde ters osmos usulynyň tekniki-ykdysady görkezijileriniň has ýokarydygy dünýaniň ylmy edebiýatlarynda bellenilýär. Şunuň bilen baglylykda, ters osmos usulynyň tekniki-ykdysady görkezijilerini hasaplamak wajyp ylmy-barlag işleriniň biri bolup durýar. Bu usul bilen «Altyn asyr» Türkmen kölünüň şor suwlaryndan arassa agyz suwy öndürilende, onuň özüne düşyän gymmaty hem-de suw arassalaýy desganyň öz bahasyň ödemek möhleti tekniki-ykdysady görkezijileriň esasyny düzýär.

Duzly we duzlurak suwlary arassalamagyň usullarynyň saýlanylýyp-seçilip alynmagy suwa bildirilýän talaplar, onuň düzümi we hili, şeýle hem energiýanyň çesmesiniň elýeterliliği bilen kesgitlenilýär.

Häzirki wagtda önemçilikde we durmuşda ulanylýan suw arassalamagyň suwuň agregat ýagdaýyny üýtgetmek

nüşleri bardyr hem-de özüniň metal gurluşlaryny köp mukdarda talap edyändigi, desganyň käbir elementlerini gymmat baha materiallardan taýýaramak zerurlygy, örän ýokary energiýa sarp edijiliği we beýlekiler bu usulyň ulanylýış çygryny birneme daraldýar.

Duzly suwlary doňdurmak arkaly süýjetmek usuly hem bellidir. Ýöne bu usul birmäče ýetmezçilikleri bilen baglylykda senagatda ulanylmaýar.

Geçirilen ylmy-barlaglaryň şayatlyk edişi ýaly, suwy arassalamagyň usullarynyň suwuň agregat ýagdaýyny

üýtgedip arassalaýan görnüşle-riniň içinde distillýasiýa usuly, suwuň agregat ýagdaýyny üýtgetmän arassalaýan görnüşle-riniň içinde bolsa elektrodializ we ters osmos usul-lary durmuşda has giň ulanylýşa eýedirler. Şonuň üç usul bilen içimlige ýaramly we «Agzy suwy» standartyna laýyk gelýän suwy öndürmek mümkündür. Beýleki tarapdan bolsa, şu günü günde belli we suwy arassalamakda ulanylýan gaýry usul-laryň tehniki-ykdysady görkezijilerini deňeşdirmek kyn meseledir. Sebäbi çökdürmek, koagulýasiýa, mikrofiltrasiýa, ultrafiltrasiýa, nanofiltrasiýa we beýleki usullarda alınan suwuň hili bilen ýokarky üç usulda öndürilýän suwuň hili her bir degişli ýagdaýda düýpgöter

(distillýasiýa, doňdurılma we ş.m.) hem-de suwuň agregat ýagdaýyny üýtgetmezden ulanylýan häzirki zaman usullary (çökdürme, koagulýasiýa, mikrofiltrasiýa, ultrafiltrasiýa, nanofiltrasiýa, elektrodializ, ters osmos we beýlekiler) bellidir.

Häzirki wagtda suw çalt we köp mukdarda talap edilýän uly önemciliklerde suw arassalamagyň distillýasiýa usuly agdyklyk edýär. Bu ýagdaý senagatyň degişli pudaklarynda önümleriň özüne düşyän gymmatynda suwy arassalamagyň bahasynyň ýeterlik derejede pes bolmagy bilen düşündirilýär.

Suwu distillirlemediň köp gör-

tapawutlydyr. Tehniki-ykdysady deňeşdirmeleri bolsa diňe hili birmeňzeş önümler üçin geçirmek mümkündür.

Bu ýerden çökdürmek, koagulýasiýa, mikrofiltrasiýa, ultrafiltrasiýa, nanofiltrasiýa we beýleki usullara kembaha garamak gelip çykmaýar. Suwy arassalamagyň ol ýa-da beýleki usulyň ulanyljak suwuň hiline edilýän önemcilik, tehniki we sanitariya talaplaryna laýyklykda saýlanylyp alynmagy maksadalaýyk hasaplanylýar.

Ýokarda görkezilişi ýaly, suwuň agregat ýagdaýyny üýtgetmän arassalaýan usullar bilen iň arassa suwy ters osmos we elektrodializ usullary bilen öndürmek mümkündür. Sebäbi bu usullarda öýjükleriniň ölçegleri atomlaryň we molekulalaryň ölçegleri bilen ölçegdeşdir. Beýleki baromembrana we elektrodializ membranalarynyň öýjükleriniň ölçegleri has uludyr we şonuň üçin hem olara bu iki usul üçin kömекçi, ýagny suwy deslapky arassalaýy usullar hökmünde hem garamak bolar.

Suwu süýjetmegin tehniki-ykdysady görkezijileriniň zerurlygy diňe bir bu usulyň häzirki wagtda hereket edýän tebигy çeşmelerinden edilýän suw üpjünçiliği bilen bäsleşige ukypliygyny deňeşdirmek üçin däl, eýsem, tehniki-ykdysady taýdan has bähbitli suwy süýjetmek usulyny saýlap almak üçin gerekdir. Suwy süýjetmek usullary köp ýagdaylarda suw üpjünçiliginiň gaýry çeşmeleriniň ýok halatlarynda ulanylýar.

Hazar ykdysady forumynyň çäklerinde geçirilen sergide we maslahatlarda suwy süýjetmegin ylmy we tehnologik usullary hakda içgin gürrün edildi.

**Baýrammyrat ATAMANOW,
Türkmen döwlet binagärlik-gurluşyк institutynyň rektory,
tehniki ylymlarynyň doktry.**

«ÝAŞYL DIPLOMATIÝA» — ROWAÇLYGYŇ KEPILI

Hormatly Prezidentimiziň öhdengörijilikli başlangyjy bilen giň gerimde, ýokary derejede geçirilen birinji Hazar ykdysady forumy, sözüň doly manyşnda, taryhy hem-de möhüm syýasy-ykdysady çäre bolup, taryhyň altın sahypalaryna ýazyldy. Onuň ýokary derejede guralmagy, Hazarýaka we beýleki birnäçe döwletleriň hökümétleriniň ýolbaşçylaryny, dünýäniň onlarça ýurdandan syýasatçylary, diplomatlary, işewürleri, ekologlary, oba hojalykçylary, alymlardyr žurnalistleri mübärek Gurban bayramynyň dabaraly bellenilýän günlerinde turkmen topragynda jemlemegi, olaryň ýokary bahasyna mynasyp bolan çäreleriň biri-biri bilen utgaşmagy ýurdumyzyň halkara abraýyny has-da belende gösterdi. Bu forum oňa gatnaşyjy döwletleriň wekillerinin ählisiniň Hazar sebitini, Hazarda halkara hyzmatdaşlygy ösdürmek boýunça pikirdeşdigine şayatlyk etdi. Möhüm geosyýasy we geoykdysady giňşlik hökmünde Hazar deňzi ählumumy we sebit ösüşinde uly orun eýeleýär. Gahryman Arkadagymyzыň belleýsi ýaly, häzirki döwürde bu yerde diňe bir kenarýaka ýurtlaryň däl, eýsem, beýleki döwletleriň hem bähbitleri jemlenendir. Şol bähbitler bolsa Hazarda sebitiniň uglewodorod serişdeleriniň iri tebigy çeşmesi, yklým möcberindäki ulag-üstaşyr merkezi, halkara söwdayny giňeltmek üçin geljegi uly çäk bolup durýandygy bilen şertlendirilendir. Hazar deňzi tebigaty goramak ulgamynda ylmy barlaglaryň geçirilmegini talap edýän gaýtalanmajak ekologiýa ulgamly täsin tebigy toplumdyr.

Hazar ykdysady forumynyň ilkinji gezek ýurdumyzda geçirilmegi aýratyn buýsandırıjydyr. Onda hemişelik Bitraplyk, «Açýk gapylar» syýasatymyzy dabaralandyrýan ykdysadyýet, söwda, mayá goýumlary, innowasiýalar, tehnologiýalar, parahatçylyk, howpsuzlyk, dostluk we özara düşünişmek meselelerine aýratyn üns berildi.

Hormatly Prezidentimiziň forumdaky çuňňur mazmunly çykyşynda ýene-de birnäçe başlangyçlar öňe sürüldi. Şolaryň biri hem Hazar sebit logistika merkezini döretmek başlangyjydyr. Milli Liderimiz: «Bu Merkez Aziýany we Yewropany birleşdirýän taze ulag-üstaşyr geçelgelerini döretmek we netijeli

peýdalanmak ulgamynda biziň bilelik-däki işimizi utgaşdyryan düzüme öwrülmelidir» diýip belledi. Nygtalşy ýaly, Hazar gadymy döwürlerden bări söwda ýollarynyň merkezinde yerleşipdir, Beýik Yuþek yolunyň möhüm bölegi bolupdyr. Türkmenistanyň Hazar ykdysady strategiýasy energetika, senagat, ulag, söwda ýaly ugurlarda iri möcberli hem-de uzak möhletli taslamalary durmuşa geçirmäge esaslanýar.

Gahryman Arkadagymyzыň ýene bir möhüm teklibi halkara innowasion-tehnologiýalar merkezini döretmek, ony

«Hazarý innowasion şäheri» diýip atlantyrmak we onuň ýanynda «Sanly ykdysadyýet» bölümünü açmak baradaýy başlangyçdır. Bu yerde Hazarýaka ýurtlaryndan we beýleki döwletlerden alymlar, hünärmenler, düýli we amaly ylymlaryň wekilleri Hazar üçin taze tehnologik ýörelgäniň üstünde bilelikde işläp, innowasion hyzmatdaşlygyň nusgalaryny, Hazar meselesiniň köp ugurlary — energetika, senagat, logistika,

düzümleyin, ekologiýa ugurlary boýunça öndebarlyjy çözgütleri tayıyarlapan bilerler.

Forumda Hazarý ekologiýa deňgaramlılygyny, deňziň täsin biologik köpdürlülüğini saklamak meselelerine-de aýratyn üns berildi. Hazar deňziniň bay tebigy serişdelerini aýawly saklamaga hem-de rejeli ulanmaga gönükdirilen tebigaty goraýyş çäreleriniň toplumy hökmünde taze Hazar ekologiýasy maksatnamasynyň döredilmegi babatdaky başlangyç hem giň seslenme tapýar.

Ekologiýa we daşky gurşawy goramak barada söz açylanda, forumyň bu ugurda hoşhabarlar bilen utgaşandygyny bellemeli. Mälim bolşy ýaly, 8-nji awgustda Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň Hökümét tarapyndan guralan gerimi boýunça täsin waka — ekologiýa boýunça okuň sapagy geçirildi, oňa üç müň adam gatnaşdy. Bu okuň sapagy 2019-nyj ýylyň 8-nji awgustynda Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň Hökümét tarapyndan geçirilen iň uly ekologiýa sapagy hökmünde Ginnessiň

Rekordlar kitabyna girizildi. Şuñuñ bilen baglylykda, «Guinness World Records» kompaniyasynyň resmi wekili hanym Şeyda Subaşı-Gemiji birinji Hazar ykdysady forumynyň mejlisiniň başynda dünýä bieleşiginiň Türkmenistanyň ekologiýa ulgamynda başlangyçlaryny doly goldaýandygyny belläp, dabarały ýagdaýda, ýygنانанлaryň el çarpyşmagynda degişli Sertifikaty gowşurdy. Bu hoş habar, milli Liderimiziň daşky gurşawy goramak syýasatyň dünýä ykrarnamasyna öwrüldi.

Forumyň «Hazar sebitinde söda-ykdysady hyzmatdaşlyk», «Hazar sebitinde ulag hyzmatdaşlygynyň geljeti», «Hazar deňziniň energetika mümkinçilikleri», «Hazar sebitinde senagatyň ösdürilmegi», «Hazar üçin

Liderimiziň başlangyjy bilen tayyarlanan täze, uly taslama — «Aşgabat-siti» atly iň häzirki zaman gazanylanlary özünde jemleyän döwrebap şäheriň gurluşyglynyň nusgasý bu ýere gelenlerde uly gyzyklama döretti.

Oba hojalyk, azyk öňümleri bilen Türkmenistanyň hususy ulgamynyň wekilleri, ýagny Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalary hem üstünliklerini görkezdiler. Daşary ykdysady aragatnaşyklary ösdürmekde, içki bazary daşyndan getirilýän harytlaryň ornuny tutýan ýokary hilli öňümler bilen doldurmakda, eksportyň möçberini giňeltmekde bu ulgama uly orun berilýär. Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalary durnukly ösüşiň esasy şartleriniň biri bolan azyk

Kabinetiniň giňişleyin göçme mejlisinde habar berlişi ýaly, şu ýylyň ýedi aýynda oba hojalyk toplumy boyunça öňümçiliğiň umumy möçberiniň ösüş depgini 113,2 gösterime barabar boldy. Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen obase-nagat toplumyny dolandyrmaulgamyň mundan beýlak-de kämilleşdirmek, kärendeçileriň hem-de ekerançylaryň zähmetini höweslendirýän netijeli ma-liye-ykdysady gurallary ornaşdymak meselelerine aýratyn üns berilýär. Milli Liderimiz häzirki wagtda ykdysadyyetiň bu pudagynyň degişli maddy-enjamalaryň binýadynyň kemala getirilendigini aýdyp, döwletimiziň mundan beýlak-de bu ulgamy ösdürmäge hemmetaraplaýyn goldaw berjekdigini nygtady.

«Awaza» milli syýahatçylыk zolagynda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumya birinji Hazar ykdysady forumyna gatnaşmak üçin gelen wekiliyetleriň ýolbaşçylary bilen duşuşyklarynda hem oba hojalygy, şol sanda azyk öňümleriniň dünýä bazaarlyna iberilmegi gatnaşyklaryň oňyn ugurlary hökmünde bellenildi.

«ýaşyl ykdysadyyet», «Hazar deňzinde ylmy barlaglar boýunça hyzmatdaşlyk» atly ýörte bölmeleriň mejlislerinde oba hojalykçy alymlaryň, hünärmenleriň hem çykyşlary diňlenildi, täze hyzmatdaşlyk tekipleri öne sürüldi.

Birinji Hazar ykdysady forumynyň çäklerinde geçirilen Hazar innowasion tehnologiyalar halkara sergisinde we «Türkmen sährasy — 2019» atly halkara awtosergide Hazarýaka döwletleriň we olaryň hyzmatdaşlarynyň ykdysadyyetiň dürlü pudaklarynda gazananlaryny we bar bolan mümkinçiliklerini giňden görkezmäge ýardam berdi. Türkmenbaşy Halkara deňiz portunyň çägindé ýáybaň-landyrylan sergide guralan Türkmenistanyň Milli bölümünde Bilim, Oba hojalyk we daşky gurşawy goramak ministrikleriniň diwarlyklary hem görkezildi. Olarda bilim, oba hojalyk ulgamlarynda başy başlanan özgertmeler we taslamalar tanyşdyryldy. «Altyn asyr» Türkmen kölünüň gurluşygy ýaly iri desgalar ha-kynda giňişleyin maglumat berildi. Milli

bolçulygyny döretmäge mynasyp goşant goşýarlar.

Hazar innowasion tehnologiyalar halkara sergisiniň işiniň barşynda birža söwdalary guraldy, Türkmenistanda öndürilen öňümler, şol sanda oba hojalyk öňümleri satuwa çykaryldy.

Umuman, forumyň gün tertibi, onuň bilen ugurdaş çäreler oba hojalygynda milli gazanylanlarymyzy giňden wagyz etdi. 9-nyj awgustda geçirilen Ministrler

Ata Watanymyzyň gülläp ösmegi, ýaş neslimiziň ýokary derejede ylmbilim almagy, kärine ussat hünärmenler bolup yetişmekleri ugrunda edýän taysız tagallalary üçin hormatly Prezidentimize çäksiz alkyş aýdýarys.

**Allaberdi GAPUROW,
Türkmen oba hojalyk institutynyň
rektory, oba hojalyk ylymlarynyň
kandidaty.**

Mundan birnäçe ýyl öň Moskwanýň döwlet uniwersitetinde bile okan ýoldaşym Waleriy Komissarowa, aradan otuz ýıldan gowrak wagt geçensoň, sataşmak miyesser etdi. Duşuşygymyz türkmen paytagtyn-da geçirilýän «Kitap — hyzmatdaşlygyň we ösüşiň ýoly» atly halkara kitap sergiyarmarkasynda bolup geçdi. Ol bu sergä Çuwaşystanyň kitap neşiryatynда çap edilen kitaplary görkezmäge getiripdir. Şonda ol diňe bir çap eden kitaplary bilen tanyşdyrman, eýsem geljekde etsem-goýsamlary hakynnda hem gürrün berdi. Sözünü dowam edip:

— Neşiryatymız häzirki zaman türkmen ýazyjylarynyň kyssanyň kiçi žanry bolan hekaýalary rus dilinde çap etmegi meýilleşdirýär — diýdi. — Yöne muňa si ziň kömeginiz gerek. Türkmen edebiýat meýdanynyň pälwanlarynyň kimlerdigini özüňiz gowy tanaýansyňz, şolaryň rus diline terjime edilen hekaýalaryny jemläp bermegiňizi haýış edýäris.

Onuň teklibi, dogrusy, bizi begendir-di. Eger onuň diýyän kitabı çap bolsa, onuň bilen diňe bir Çuwaşystanyň ilaty däl, eýsem ümmülmez Russiyanyň beýleki halklary hem türkmen edebi durmuşy bilen tanşyp bilerdi. Ol bize mysal hökmünde çuwaş ýazyjylarynyň rus dilinde çap edilen «Tokayýň çagalary» atly

hekaýalar ýygyndysyn sowgat berdi.

Bu wakany ýatlamaǵymyzyň esasy sebäbi, biziň şondan soňky sôhbetimiz Awaza hakda bolupdy.

— Hazaryň kenarynda baş döwlet mesgen tutup otyr. Şolaryň arasynda Türkmenistanyň geografik yerleşiş şertleri has amatlyklary bilen tapawutlanýar diýsem ýalňyşmaryn — diýip, ol sözünü dowam etdi. — Hemmesini sanap oturmanynda-da, diňe şypahana döretmek üçin türkmen kenarynyň artykmaçlyklary kän. Olardan ýerlikli peýdalanmak utuşlary öz tarapyňa geçirmekdir. Eşidişime görä, hut şonuň üçin hormatly Prezidentiň başlangyçlary bilen Awazada şeýle şäher döretmäge girişilipdir, ol häzirki döwürde göreni haýran galdyryán, adam saglygy üçin şypaly künjege örwlülipdir.

Onuň sözlerini tassyklap «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy hakynda has giňişleýin gürrün berdim. Ekologik arassalygy, syýahatçylyk üçin amatlylygy, dynç almak we saglygyň berkitmek üçin döredilen mümkinçilikler uzynuzyn sôhbetimize tema boldy. Şonda Waleriniň Awaza bolan gyzyklanmasynyň artandygyny onuň gözleridenem bilip bolýardy.

— Önem-ä az eşitmändim, Internet saytlaryndanam okapdym, yone seniň

bu aýdanlaryňam olaryň üstünü ýetirdi. Indi o taýa baryp görmesem bolmaýandan boldy.

— Hökman gel, gör, dynç alyp git! — diýip, onuň höwesini goldadym — Gowy zat hakda eşitmek bir başga, ony gözün bilen görmek bir başga.

Bu sôhbetdeşlik sentýabr aýynda bolan bolsa, ondan soňky ýylyň awgust aýynda Waleriy ýanyna ýene iki ýoldaşy-ny alyp, Awaza dynç almaga gelendigini meniň elektron poçtama ýazan hatynda mälim edipdi hem-de, şol ýerde düşen suratlaryndan birnäçesini iberipdi, hemde Awazanyň gözelligine, adam eli bilen bu ýerde amala aşyrylan işlere haýran galandygyny, bu hakda mümkinçiliği bolan ýerde gürrün berjekdigini ýazypdy.

Elbetde, Awazanyň çawunyň dünýä dolandygы mälim. Milli Liderimiz Awazany diňe bir dynç alyş ýa-da saglygy berkidiş merkezi hökmünde görmän, eýsem onuň daşyndan bu güzel künjegi halkara maslahatlarynyň geçirilýän merkezine, dürli derejedäki duşuşyklaryň mekanyna öwürmek hakynda hem äigirt uly işleriň durmuşa geçirilmegine giň mümkinçilikleri döredyär. Onuň netijesini bolsa biz indi köp wagtlardan bari göre-göre gelýäris. Bu gün bolsa bu ýerde geçirilen birinji Hazar ykdysady forumy Awazanyň at-owazasyny ýene bir ýola

«AWAZANY GÖ

dünýä ýüzünü ýaýyp goýberdi. Indi onuň ady halklaryň dilinde, kalbynda ýaşar. Bu zatlaryň ählijesi türkmeniň abrayynadır.

Awazanyň Türkmenistanyň dünýä ýüzündäki abraýyny mertebeleyändigine birnäçe gezekler şayat hem bolupdym. Türkmen döwleti Yer ýüzüniň ähli döwletleri bilen dostana gatnaşyklara gol ýapýar; iki ýurt üçin hem bähbit boljak ylalaşyklar mydama goldanyp gelinyär. Diňe ykdysady ulgamda däl, eýsem medeni we gumanitar ulgamda hem gatnaşyklara giň gerim berildi. Şonuň netijsesinde žurnalistleriň dürli ýurtlarda, dürli wagtlarda geçirilen forumlaryna gatnaşmak miýesser etdi. Şu ýylyň may aýynda Belorüssiýada geçirilen mediaforum atrafında gatnaşmagymyzyň çäklerinde žurnalistikanyň häzirki zaman şertlerinde tutýan ory barada birnäçe söhbetdeşlikler guraldy. Şonda beýleki döwletleriň žurnalistleri Türkmenistanyň wekilinden – menden Awaza hakda gürrün bermegimi haýış etdiler. Ol ýerde birnäçe gezek bolup dynç alamsoň Awaza hakda aýdara zat gaty kän. Hüt hormatly Prezidentimiziň başlangyjy bilen «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň gurluşygyna başlanmagy, ol ýerdäki ilkinji binalaryň açlyp, ullanmaga berilmegi biziň gözümüzïň öňünde bolup geçdi ahyry.

Bu gün Awaza «görmäge göz gerek» diýleni. Hazaryň türkmen kenarynda ertekilerdäki ýaly şäher emele geldi. Binalary, seýilgähleri, suw çüwdürimleri, oklaw ýaly köçeleri, bagy-bossanlary... göreni özüne bendi edýär.

Özara pikir alyşmalaryň birinde ýaşy ýetmişden agan moskwaly professor, «Журналистка: коммуникация жизни» atly ylmy žurnalyň baş redaktory Aleksandr Černýak şeýle diýdi:

— Türkmenistan «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyny döredip, diňe utuš gazanar. Sebäbi islendik ýurtda esasy gymmatlyk adam saglygydyr, ol hakda-ky aladanyň döwlet derejesine çykmagy bolsa onuň ähmiyetini has-da artdyrýar. Bir mysal getiresim gelýär. Islendik ene-ata öz çagasyň ulalyp, ylymly-bilimli, sowatly, başarnyklı bolup ýetişmegi üçin hiç bir seride gaygyrmaýar. Sebäbi, birinjiden, çaga hakdaky alada adamyň ganynda bar bolsa, ikinjiden, ol serişde-ler has köp esse ulalyp gaydyp gelýär. Edil şonuň ýaly Awazada edilen çykday-jylar hem sagdyn nesil bolup dolanyp gelýär. Ol ony gurmak üçin çykarylan serişdelerden has uly baýlykdyr. Yene bir aýtjak bolýan zadym: Türkmenistan özüniň geografik ýerleşishi boýunça durmuşyň köp taraplary babatda amatly şertlerdedir.

— Yene bir möhüm bellemeli zat hem bar – diýip, Aleksandr Černýagyň oglu, «Апрыменты и факты» gazetiniň baş redaktory Igor Aleksandowîc Černýak söze goşuldy. – Hazaryň dünýäniň beýleki deňizlerine görä artykmaçlyklary kän. Ilkinji nobatda onuň suwunyň, howasyňň bejeřiň häsiýeti beýleki, mysal üçin, Gara deňzine garanda has ýokarydyr. Onsoňam, men Azerbayjanda we Gazagystanda bolanymda-da deňze çykyp görüpdüm. Hazaryň türkmen kenarynda bolanlaryň agzyndan bolsa onuň diýseň arassalygyna haýran galýandyklaryny eşitdim. Nesip etse, meniňem o taýa baryp görmek niyetim bar.

Awazanyň at-owazasynyň dünýä giňişliginde barha we barha belentden yaňlanýandygyna özümüz şayat, ol bolsa adamlaryň kalbynda bu ýere gelip görmek hőwesini döredýär. «Niýeti ýağşyň ýoly açyk» diýipdirler. Ýağşy niýeti könlüne düweniň Biribar arzuwyň hasyl edermiş diyen ynanç bar. Eger şeýle bolsa, onda Awaza gelip görmek, dynç almak isleyänleriň isleginiň amala aşakdygyna, onuň üçin gerekli şertleriň öz-özünden dörejekdigine ynansa bolar.

**Akmuhammet HEMIDOW,
«Diyar».**

RESIM GELÝÄR»

Watanymyzyň ençeme asyrlap dowam edip, Çyn-Macyn-dan gaýdyp, Yewropa çenli uzap giden Beyik Yüpek ýolunyň çatyrygynda yerleşmegi, onuň geçmişde ençeme halklar bilen syýasy, ykdysady gatnaşyklary saklandygyna şayatlyk edýär.

Buharanyň, Samarkandyň, Hywanyň üsti bilen Türkmenistana gelen Beyik Yüpek ýolunyň biziň ýurdumyzyň çäklerine ýeten-soň birmäče şahalara bölünendigi, onuň bir şahasynyň Merwiň, Sarahsyň üsti bilen Zemme (házirki Kerki şäheri), ondan hazirki Owganystan, Täjigistan, Pakistan, Hindistan taraplara çikan bolsa, beýleki şahasynyň Abiwerdiň, Nusaýyň, Farawanyň, Dehistanyň, Horasanyň üsti bilen Pars aylagyna tarap çykandygyny, käbir kerwen ýollarynyň Dehistanyň üsti bilen gönü Hazar deñzine gelip, ol ýerden suw ýollar arkaly Azerbayjana, Gruziya baryp, Yewropa çykandygyny taryhy çeşmeler habar beryär.

Taryhda ençeme ada eýe bolup, özünüň iň köp atlylygy bilen beýleki deñiz-derýalardan tapawutlanan gojaman Hazaryň barjamly kenarlary islendik döwürlerde-de adamlara öz hazy-nasyny gaýgyrmagyrdyr. Hazaryň baylyklary onuň adalarynda-da, kenarlarynda-da ilatly nokatlaryň, obalaryň, şäherlerin döräp, ýasaýyşyn ösmegine getiripdir. Dürlü döwürlerde hem bu deñziň kenarlarynda ýasaýan halklar bir-birleri bilen suw ýollar arkaly özara syýasy, ykdysady gatnaşyklary saklapdyrlar.

Orta asyryň görnükli arap taryhçylary Istahriniň we Ibn Haukalyň, Mukaddasiniň ýazmagyna görä, Gürgen şäheriniň golaýynda Abeskun atly kiçiräk şäher bolup, ol V asyryň ahyrlarynda sasanidleriň şasy bolan Kawada tarapyndan esaslandyrylyp-dyr. Ol Hazar deñziniň günorta-gündogar kenarynda yerleşmek bilen, onuň deñiz duralgasynidan Wolga bilen Hazaryň kesişyän yerinde yerleşen Hazar döwletiniň paýtagtyna çenli gayýkda gideniňde 50 farsah (1 farsah 6,5 km) ýol ýöraniňde sag tarapynda Dehistanyň gabadynda Sur atly port şäheriň bolandygy, onuň çak bilen hazirki Maşat-Misserian ýadygärliliklerinden 30 km töweregى günbatarda ýarym adada yerleşendigi, şol wagt onda uly gämi duralgasynyň bolup, bu ýerde düşleyän gämilerin diňe bir suw, azyk atıyaçlygyny edinmän, onuň Dehistanyň halky üçin söwda bazary hökmünde hyzmat edip, ötegcileriň ýerli halk bilen haryt alyş-çalşygyny, söwda-satuw işlerini hem amala aşyrandygyny ýokarda ady tutulan tarychlara salylanmak bilen rus taryhcisy B.N.Zahoder «Kaspíyskiy swod swedeniý o wostoçnoý Yewrope» („Gündogar edebiyaty» neşiryaty. Moskwa. 1962 nji ýyl) atly ylmy kitabynda belläp geçyär.

Beyik Yüpek ýolunyň ugrunda yerleşen Dehistanyň golaýyndagi bu gämi duralgasynyň ýerli ilatyň ýasaýyş şartleriniň ýokarlanmagynda uly ähmiyeti bolupdyr. Bu ýere deñziň günbatar kenarlaryndan, hatda Pars aylagynyň üsti bilen hem gämiler gelip, bu kenarýaka şäherde haryt alyş-çalşyny edipdirler.

Házirki wagtda hem ol ýerde Surgalasynyň galyndylary bar. Uzaklardan seleňläp görünüyän, geçmişin köp syrlaryny özünde

jemleyän bu galany ýerli ilat Kerpiçli galasy diýip atlandyryar. Ol häzirki Esenguly etrabynыň Bugdaýly obasynyň 15-20 kilometr töweregى günbatar tarapynda bolup, asyrlaryň geçmegi bilen Hazar deñziniň çekilmegi sebäpli hazirki döwürde onuň daş-toweregi gury ýer bolup galypdyr.

Şeýle galalardyr söwda bazarlary dürlü döwürlerde goja Hazaryň kenarlarynda başga-da köp bolupdyr. Emma olaryň hemmesi barada biziň günlerimize çenli doly maglumatlar gelip ýetmändir. Yöne XVII-XIX asyrlarda hazaryaka ilatyň ýasaýyş şartları, özara gatnaşyklary baradaky bar bolan taryhy maglumatlara, ýaşuly nesliň wekilleriniň berýän gürrüňlerine esaslanyp, şol döwre degişli bolan käbir maglumatlary beýan etmegi makul bildik.

Hazaryň demigazyk-gündogar kenarlarynda Astrahandan başlap Maňyşlak, Gürgen, Kümüşdepe aralyklarda balykçılık bilen meşgullanınan bimäče oturymlı obalar hem bolupdyr. Házirki Garabogazyň çäklerinden günorta tarapa yzygiderlilikde mekan tutan Süye, Bekdaş, Düldül ata, Garabogaz, Ajalma, Ojak, Garşı, Japar (Jafara), Guwly, Gyýanly, Darta, Awaza, Gyzylsuw

HAZARA BIRIGEN GADYMY SÖWDA ÝOLLARY

(«Hazar hikmetleri» makalalar toplumynadan)

(adada yerleşen) ýaly obalar yerleşip, bu yerleri umumylıkda Şyhýayla diýip atlandyrypdyrlar. Şyhýayladan günorta-gündogar tarapda Çeleken, Aýdak (házirki Ogurjaly adasynda) obalary yerleşipdir. Házirki Belek, Jebel obalarynyň gabatlaryndaky kenarlar bolsa Kenan ýaýlasy diýip atlandyrylyp (kenan tiresi ören ökde yzçylar bolup, bu hünär olarda nesilden nesle geçip dowam edip gelipdir), bu ýayla özüne Uzynada, Darja, Gopalja, Atdepe, Omçaly, Kösükli, Egriyáyk ýaly obalary birleşdiripdir.

Hazaryň türkmen kenarlarynda ýasaýan ilat, esasan, ýarym çarwaçylyk, ýarym balykçılık bilen meşgullanypdyr. Olar ýazyňa, esasanam, mart-noýabr aylary aralagynda, kenarýakalarda ýaşap balyk, düwlen, guş awlapdyrlar. Güýz, gyş aylary guşlar sowuk demigazykdan Hazaryň günorta-gündogaryna, ýagny ýyly kenarlara süri-süri bolup uçup gelipdirler. Şol möwsümerde awçylar guşlary ýörüte oňarylan dardana atly aw guralynyň kömegi bilen awlapdyrlar. Deñizde guş awlamakda awçylar kiçi

göwrümlü ýekmerden gaýyklary ulanypdyrlar. Yekmerdenler kiçi göwrümlü hem-de insiz bolansoň çalt hereket etmek amatly bolupdyr.

XVIII-XIX asyrılarda Çelekende (hazırkı Hazar), Çekişerde ýörüte gaýyk ýasaýan kärhanalar bolup, ýerli ussalar dürlı maksatlar üçin niyetlenen ululy-kiçili dürlü görnüşli gaýyklary ýasapdyrlar.

XIX asyryň ikinji ýarymynda rus ekspedisiýasyna ýolbaşçylyk edip Hazar deñziniň günorta-gündogar kenarlaryny öwrenmek üçin gelen G.S.Karelín bu ýerlerdäki ýasalýan gämileri, uzynlygy 14 metre golaý, ini 3-4 metr, yük göterijiligi 13 tonna golaý bolan ýelkenli gämilere — kiržimlere, uzynlygy 6 metrden 12-13 metre čenli palubasy bolan ýelkenli gämilere- nawlara, uzynlygy 4 metrden 9 metre čenli, ini 1,5 metre čenli bolan düýbi tekiz gaýyklara-taymyllara bölüpdir. Ýeri gelende aýtsak, taryhçy alym Öwez Gündogdyýewiň «Aziýanyň gerçekleri» atly taryhy eserinde hem bu maglumatlar giňişleyin beyan edilýär.

«Şol döwürlerde Hazaryaka turkmenler gämilerde diňe bir balyk tutmak bilen meşgullanman Pars we Russiya döwleti bilen nebit we duz ýaly harytlaryň sówdasyny hem alyp barypdyrlar. Deňizde aýratyn birahat ýagdaylar ýuze çykan halatlarynda turkmenler ýörüše tutuš gämiler toplumy (flotiliya) bolup çykypdyrlar» diýip ýokarda görkezilen kitapda ýazylypdyr. Deňzdäki sówda maksatlı gämileriň goragyny amala aşyrmak üçin ýörüte goragçylar toparyna kenarýaka obalardan ezber, ok atmakdan we suwda ýüzmekden oňat baş çykarýan dogumly ýigitler saylanylý alhypdyr.

Gämileri ýasamakda ýeterlik çykdaýlaryňam gerek bolýandygy üçin hemme hojalyk özi üçin şeýle gämileri edinip bilmändir. Mysal üçin, nawlary ýasamak üçin şol döwürde 300-400 tümen (1 tümen -10 gram kümse deň) pul gerek bolupdyr.

XVIII asyryň ahyrlarynda rus gämileriniň Hazaryň turkmen kenarlarynda peýda bolup, sówda gatnaşyklarynyň döräp başlan döwüründen soň gaýykçy ussalar olaryň has berk bolmagy üçin gaýyklary Russiyadan getirilýän dub, keder ýaly agaçlardan ýasap başlapdyr.

1863-nji ýylla Tährandan Hazar deñziniň günorta-gündogar kenarlaryny suw üsti bilen geçirip, Orta Aziya syáhat eden wenger syáhatçysy Armeniy Wamberi Hazaryň turkmen kenarlarynda şol döwürlerem yük daşalýan iki ýelkenli uly gämileriň bolandygy, şeýle gämileriň ýerli halk tarapyndan kizba diýip atlandyrylandygy barada ýazgylary galdyrypdyr. Şeýle gämiler arkaly kenarýaka ilat tarapyndan Hazaryň günorta, demirgazyk, günbatar kenarlaryndaky ýurtlara dürlü görnüşli ýükleriň, harytlaryň daşalmagy sówda gatnaşyklarynyň ösmegine getiripdir.

Ýük daşamak üçin esasy keseboý diýilipli atlandyrylan ýelkenli gämiler giňden ulanylýpdyr. Olar iki bogaldakly, kâbirleri üç boğaldakly bolup, gämileriň iň ulusy hasaplanypdyr.

Balyk tutmak mőwsüminin tamamlanyp, gyşyň gelmegi bilen kenarýaka obalaryň ilatynyň esasy bölegi Balkan daglarynyň güney taraplaryna çekilipl, çarwaçylyk bilen meşgullanypdyr. Balkan daglarynda laçyn guşlar köp bolupdyr. Ilat dag gayalaryndan laçyn guşlaryny etenelerini tutup olary eldekileşdirip, aw awlamakda ulanypdyrlar hem-de gaýry ýurtly tajirlere satypdyrlar. 1855-1900-nji ýyllarda Maňgylakda ýasap geçen Pirmämmet şahyr özünüň «Ilimizde» diýen goşgusunda bu ýagdayý şeýle beýan edipdir:

*Garabogaz ötelgedir,
Bekdaş diýen ýatalgadır,*

*Guş ýamany ütelgedir,
Laçyn köpdür ilimizde.*

Kenarýaka obalaryň ilatynyň tayýarlaýan kakadylan balyk, işbil, düýlen ýagy ýaly harytlary hem sówda-satyk bilen meşgullanýan tajirlerin ünsünden düşmändir. Suwüsti sówda ýollarynyň ösdürilmeginde kenarýakalarda gurulan gämi duralgalarynyň ähmiyeti uly bolupdyr.

Hazırkı Türkmenbaşy şäheriniň gabadynda bolan Darta obalarynyň deňinde hem uly gämi duralgası bolup, ol ýere diňe bir kenarýaka obalaryň gämileri gelmäň, eýsem Eýran, Azerbayjan, Astrahan ýaly ýurtlardan sówda maksady bilen gämi kerwenleriniň gelendigini, şu waqtky Türkmenbaşy şäheriniň oturan ýeri ir döwürlerde Sarytakyr diýilipl atlandyrylyp, ol ýerde adybir uly bazaryň bolandygyny, bu bazara Hywa tarapdan Bedirkendiň, Wasyň üsti bilen Üstýurdy etekläp Çagyl, Tüwer, Awlamış, Söýli, Sülmen ýaly çarwa obalarynyň üstünden geçýän gatnawly ýol bilen düýeli kerwenlerde dürlü azykdyr beýleki harytlar getirilse, Hazaryň kenarlarynda yerleşen Astrahan, Azerbayjan ýaly ýurtlardan deňziň üsti bilen Darta duralgasyna gaýry ýurtly tajirlerin gämilerde dürlü harytlary getirendigi barada hazırlarım bu ýerli ýaşulular öz ata-babalaryndan eşiden gyzykly gürrüňlerini aýdyp berýär. Türkmenbaşy şäheriniň ýasaýýysy çagalgyyny kenarýaka Gyýanly, Darta obalarynda geçiren, ýedi onlugu tegelän Tagandurdy Nobatow bütin ömrünü balykçylyk bilen meşgullanyp geçiren kakasy Nazarmämmet Nobat oglundan Hazaryaka ilatyň durmuşu barada örän köp maglumatlary eşidendigini gürrüň berýär.

Deňziň kenaryndan uzagrakda ýasaýan çarwa obalaryň ilaty hem ownuk-iri mallardyr, olardan tayýarlanlylan öňümlerini, gyzgelinlerin dokayán nepis halylarydyr ýüňden tayýarlan owadan keçelerini şu ýere getirip satypdyrlar ýa-da özlerine gerek olan harytlara çalşypdyrlar

Bu günügün Berkadar döwletimiziň bagtyýarlyk döwüründe goja Hazaryň turkmen kenarynda amala aşyrylan özgerişleri görmäge göz, taryplamaga söz gerek.

2018-nji ýylyn 2-nji mayýnda Gahryman Arkadagymyzyň hut özünüň ak pata bermeginde açylyp, utanmaga berilen umumy meydany 1 358 484 inedördül metre barabar bolan, sebitiň «Deňiz derwezesine» öwrülen Türkmenbaşy Halkara deňiz porty hem diňe bir sebitde däl, eýsem, dünyä döwletleriniň ençemesi üçin ykdysady, syýasy gatnaşyklarynyň giňemegine täze ýol açdy. Bu Halkara deňiz porty Hazar deňzini parahatçylyk deňzine öwürmekde, ata-babalarymyzdan gelýän hoşniyetli, dostlukly diplomatiýany üstünlikli dowam etmekde ädilen ägirt uly ädimdir.

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen döredilen «Awaza» milli syáhatçylyk zolagy hem özünüň täze gurlan, dünyä ülhüllerine gabat gelýän kaşaň myhmanhanalardyr beýleki ak memmere beslenen binalarynyň gözelliği, howasynyň jana şypalılygy, tebigat dünyasınıň täsinligi bilen dünyä jahankeşdeleriniň ünsüni özüne çekyärl. Bu ýerde dünyä döwletleriniň wekilleriniň gatnaşmagynda giň gerimli, umumadamzat ähmiyetli forumlar, maslahatlardyr festiwaller geçirilýär. Bimäce döwletleriň Baştutalarynyň we resmi wekilleriniň gatnaşmagynda bu ýerde geçirilen birinji Hazar ykdysady forumu hem biziň ýurdumyz bilen birnäçe döwletleriň syýasy, ykdysady we medeni gatnaşyklaryň ösüşlerini ýokary sepgitlere ýetmeginde uly ähmiyete eyé bolar.

**Halmuhammet HAJYYEW,
Türkmenistanyň Döwlet serhet gullugynyň
harby gullukçysy, podpolkovnik.**

Turkmenistan located at the important cross-roads of the Great Silk Road united peoples and countries. So it should be noted that since the ancient times Turkmenistan has played an important role in development of trade and political relations between the regions of Asia and Europe. Certainly, as it was noted before such geographical location has a great and important significance for such relations. Such relations were formed not on a blank space, springing up on the eastern coast of the Caspian Sea they have developed in accordance with the demands of the times. The realized trade-economic relations with such large states as Russia, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan go back with their roots to the depth of centuries. For example the history testifies to ancient Turkmen-Russian relations. In the 10th century the princes of Kiev did a great work for conclusion of peace with Turkmen Oghuzes. But the invasion of the troops of Chingiz han held up the ties of Russia with Central Asia. Beginning from the 16th century the Turkmen-Russian relations have been established again and have never been interrupted.

In different times several expeditions periodically were sent to study the eastern coast of the Caspian Sea. Thus, in 1726 the expedition organized by Feodor Soimonov, the graduate of the Moscow Mathematical-Navigation School was engaged in studying the eastern coast of the Caspian Sea. The scientific-research works carried out by

F.I. Soimonov, such as compiling the atlas of the Caspian Sea and edition of it in 1731 made him famous not only in Russia but also abroad. His name was written forever on the maps of the Caspian Sea and the Far East (The Soimonov Bay in the Krasnovodsk Gulf, the Soimonov Cape on the eastern shore of Sakhalin in the Terpeniye Gulf). The expeditions carried out by E.I. Eichwald, the professor of the Kazan University in 1825, by G.S. Karel in 1832-1836 gathered rich materials about nature, history and ethnology of Turkmenistan.

At the end of the 19th century with the aim of widening its raw-material base and developing trade relations tsarist Russia decided to begin the construction of the railroad to Central Asia. For speeding-up these works the decision of «Construction of the railroad from Orenburg till Tashkent and then till the Caspian Sea in 1874» was revoked and a new decision «On Construction of the railroad on the eastern coast of the Caspian Sea» was adopted.

So, for the first time in Turkmenistan in November of 1880 the works on construction of the 35-40 km. long railroad to the east of Mollagara, the modern health-resort on the coast of the Caspian Sea near the Mikhaylov Gulf in Uzynada. began. The ships began transporting the materials necessary for the construction of the railroad to Uzynada. At first the port for receiving freight-ships was built in Uzynada. Then the construction of the structures for social purposes began, including several wooden houses

AT THE CROSS-ROADS OF THE G

and a school for the families of workers. For a short period of time a township emerged in Uzynada. From this place on the 25th of November the first sleepers of the railroad were laid. These works were carried out under the guidance of the engineer M.A. Danilov. So, the first point where the construction of the railroad began not only in Turkmenistan but in Central Asia, is considered Uzynada.

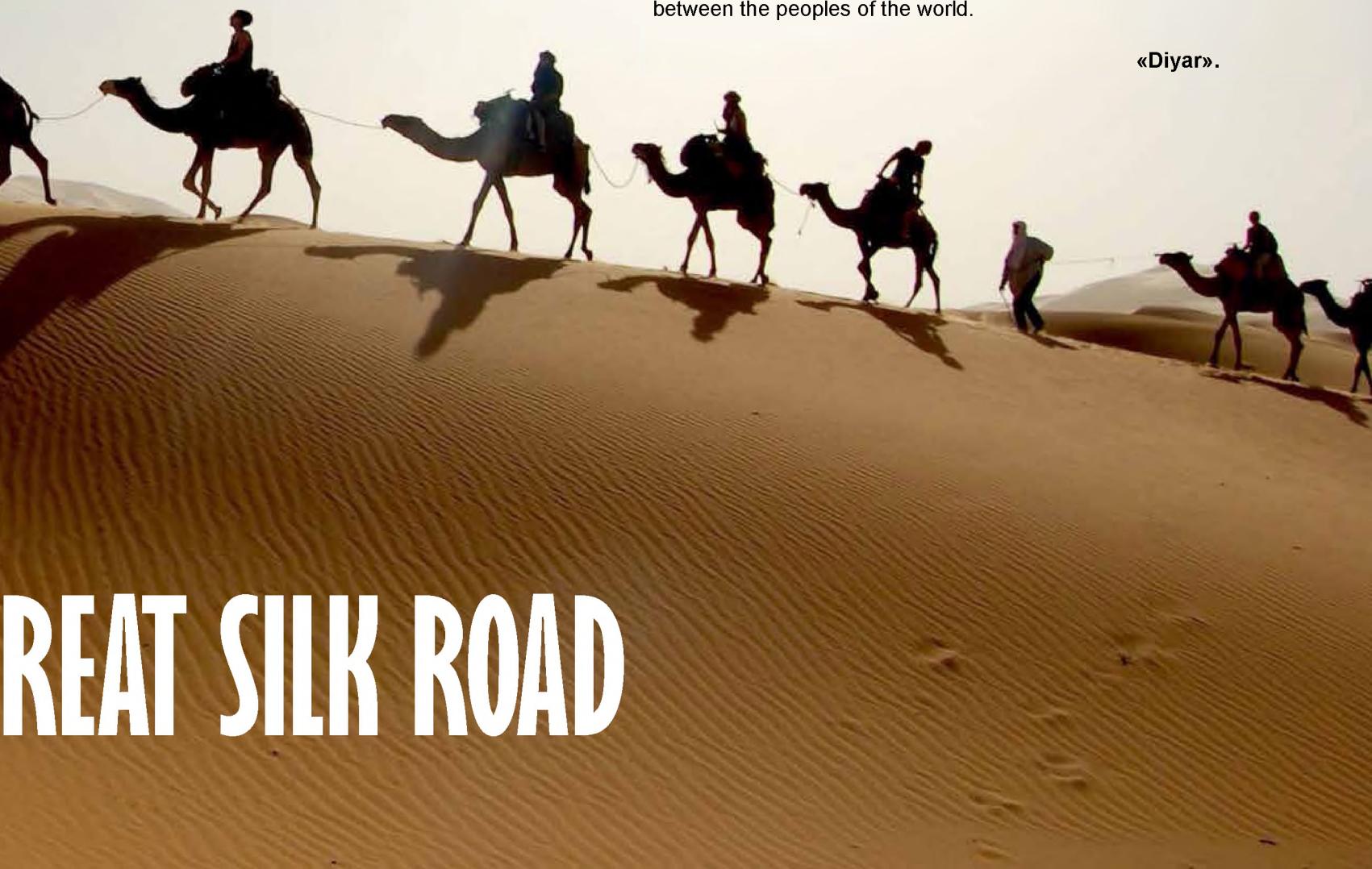
This railroad beginning from the Caspian Seashore crossing the sand hills of the Garagum desert reached Mollagara, Jebel and Baleishem. In January of 1881 this part of the railroad was given for exploitation. In October of that year the railroad reached till the town of Gyzylarbat (at present the town of Serdar). For the first time on the 12th of December of 1885 the train arrived in Ashabad (at present Ashgabat). Historical sources testify that in November of 1886 railroad was constructed till Chardjow, in May of 1888 it reached till Samarkand, and in a year till Tashkent. The construction of the railroad was carried out under the guidance of the Russian general M. Anenkov. The local population also took part in its construction. There is information that 200 Turkmens with their carts and 600 people with camels took part in transportation of necessary materials and equipment. About 15 years Uzynada was the place with the most intensive traffic. The ships from Russia, Iran, Azerbaijan and Kazakhstan constantly arrived here for exchange and trade with goods. The cargoes transported here by the ships then were sent to Ashgabat,

Samarkand and Tashkent by railroad. The local population exchanged their goods such as carpet products, fish, salt, oil products with the necessary goods for them brought by tradesmen from other countries. As a result of the terrible earthquake in 1894 moorages, the railway station, the school, the church and many other buildings were ruined. At that time a strong abatement of water of the Caspian Sea took place. All these circumstances created difficulties for ships to arrive at Uzynada. So problem of transferring the initial point of the Zacaspian railroad to Cheleken (at present Hazar) or Krasnovodsk (at present the city of Turkmenbashy) arose. Taking into consideration the requests of businessmen of Derbent, Astrakhan and Baku and their investment of 3.5 million roubles to treasury the governor of the Zacaspian province general-lieutenant Kuropatkin issued an order on transferring the initial point of the railroad from Uzynada to Krasnovodsk. The railroad which had been constructed from Uzynada to Jebel was dismantled. In 1899 the port in Uzynada was fully transferred to Krasnovodsk.

Today in the Epoch of Might and Happiness side by side with all branches of the economy of the country the railroad branch reached high level of development. At the same time The Turkmenbashy seaport was fully reconstructed in accordance with modern demands and world standards.

In Neutral Turkmenistan carrying out the «Open doors» policy creation of sea and air ways, automobile highways, railways in fact restore the ancient Silk Road from the economic point of view. These historical projects favour the development of economic might, strengthening the bases of policy and culture not only of one country but they promote the further development of friendly relations between the peoples of the world.

«Diyar».

REAT SILK ROAD